

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA HISTORIE

**VÝROČÍ BITVY U HRADCE KRÁLOVÉ
V NĚMECKÉM TISKU 1867–1945**

BAKALÁŘSKÁ DIPLOMOVÁ PRÁCE

Adam Vlček

Vedoucí práce: doc. Mgr. Radmila Švaříčková Slabáková, Ph.D.

Olomouc 2024

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předloženou bakalářskou diplomovou práci na téma „Výročí bitvy u Hradce Králové v německém tisku 1867–1945“ vypracoval samostatně na základě uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci dne.....

Podpis

Obsah

Úvod	5
1. Historické pozadí – od konfliktu roku 1866 ke Trojspolku	10
2. Výročí a komemorace	12
3. Německá žurnalistika 19. a 20. století.....	13
3.1 Přelom 19. a 20. století jako zlatý věk novin	13
3.2 Stát a noviny.....	14
3.3 Kategorizace novin.....	15
3.4 Periodika použitá při výzkumu	17
4. Typy a množství článků	25
4.1 Klasifikace článků	25
4.2 Množství článků	27
5. Obraz bitvy u Hradce Králové v článcích k jejím výročím.....	30
5.1 Výklad o příčinách konfliktu.....	30
5.2 Líčení bitvy samotné	31
5.3 Obraz vojevůdců	34
6. Hodnocení významu bitvy u Hradce Králové	36
6.1 Pojetí důsledků vítězství pro Prusko, resp. Německo a jeho vztahy s Rakouskem(- Uherskem) do roku 1918.....	36
6.2 Komemorace bitvy u Hradce Králové v letech 1918–1945	39
6.3 Hodnocení významu bitvy pro vnitropolitický vývoj Rakouska(-Uherska)	40
6.4 <i>Vorwärts</i> a výročí bitvy u Hradce Králové	41
7. Osobní svědectví účastníků bitvy.....	43
8. Oslavy výročí a připomínka padlých – příklad roku 1867.....	46
9. Básně k prvnímu výročí bitvy u Hradce Králové.....	48
10. Výročí bitvy v humoristických listech	50
Závěr.....	52

Seznam pramenů	55
Seznam literatury.....	61
Přílohy	63
1. <i>Ein Jahrzehnt ist seit dem Tage von Königgrätz...</i> Berliner Börsen-Zeitung, 3. 7. 1876, č. 303, s. 1.	63
2. <i>Berlin, 3. Juli. Wir sind wieder einmal...</i> Vorwärts, 4. 7. 1891, č. 184, s. 1.	67
3. SOH., F.: <i>Vormarsch auf Königgrätz. (3. Juli 1866.) Eine Kriegserinnerung.</i> Berliner Tageblatt, 3. 7. 1906, č. 331, s. 2.	69
Resumé.....	73

Úvod

Bitva u Hradce Králové, k níž došlo 3. července 1866, patří k nejvýznamnějším vojenským střetnutím 19. století. Tato práce se však nezabývá přímo událostmi roku 1866, ale tím, jak se na ně při výročí vzpomínalo na stránkách novin: „Strastiplné dny loňského roku se znovu vracejí, ještě jednou pocítíme radost vyvolanou zprávou o vítězství, slyšíme hlasitý jásot, který ji přivítal, a před oči nám vstupuje celý význam onoho dne, který skrze krev a železo položil základní kámen k německé jednotě.“¹ napsaly noviny *Berliner Börsen-Zeitung* v den prvního výročí.

Hlavní otázkou, na niž chce tato práce odpovědět, je, jak noviny v Německu utvářely kolektivní paměť bitvy u Hradce Králové. Vzhledem k tomu, že vztahy obou soupeřů z roku 1866 se v dalších letech ubíraly cestou stále bližšího spojení, stáli autoři článků před nelehkým úkolem, jak tento paradox vysvětlit veřejnosti – proč bylo nutné prolévat krev tisíců vojáků, když se jen o 15 let později přátelství obou států „tyč[ilo] vysoké jako věž“.²

Okolnosti politické a mezinárodní povahy však nebyly jediným faktorem, který podobu a obsah článků ovlivňoval. Připomínání bitvy u Hradce Králové se lišilo i napříč spektrem novin podle jejich politického postoje i místního zakotvení (je logické, že noviny vycházející v Berlíně měly k roku 1866 jiný vztah než např. ty vycházející v Drážďanech, metropoli poraženého Saska). Vzpomínání ovlivňovalo samozřejmě i plynutí času. Nepřekvapí, že při „kulatých“ a „půlkulatých“ výročích se o bitvě psalo více než jindy, ale v některých letech zastínily aktuální události i výročí, které by jinak, čistě matematicky, mohlo být pokládáno za velmi významné (1871, 1916). Postupem času článků k výročím ubývalo, což také mohlo být způsobeno nejen rostoucím odstupem, ale i různými dalšími okolnostmi. Rostoucí časový odstup od roku 1866 nemohl neproměňovat i obsah článků, protože postupně dospívaly další generace čtenářů i autorů, které už rok 1866 nezažily, a ten se pro ně stával stále dávnější minulostí, navíc významově překrytou následným konfliktem s Francií v roce 1870.

¹ „Die sorgenvollen Tage des vorigen Jahres ziehen noch einmal an uns vorüber, noch einmal empfinden wir die Freude, die die Siegesnachricht erregte, hören wir den lauten Jubel, der sie begrüßte, und die ganze Bedeutung dieses großen und entscheidungsvollen Tages tritt uns vor Augen, dieses Tages, der mit Blut und Eisen den Grundstein der deutschen Einheit legte.“ *Ganz Preußen feiert heute...* *Berliner Börsen-Zeitung*, 3. 7. 1867, č. 303, s. 1. Citace z novin jsou v textu práce pro snazší čitelnost uváděny v českém překladu autora práce. Pro přehlednost a jsou v češtině podle jednotného systému i vydavatelské údaje („ranní vydání“ apod.), neboť tato označení se u jednotlivých periodik liší.

² „...und heute steht unsere Freundschaft mit dem Kaiserstaate an der Donau ‚thurmhoch‘ über allen Verdächtigungen.“ *Vor fünfzehn Jahren*. *Berliner Tageblatt*, 2. 7. 1881, č. 304, s. 1.

Tématem práce sice jsou články o výročích *bitvy*, pozornost však bude věnována i tomu, zda se v těchto textech připomíná opravdu samotná bitva, nebo autoři líčí hlavně její příčiny a důsledky. Bude popsáno i to, jak články zacházejí s obrazem významných osobností na obou stranách boje (Bismarck, král Vilém II., rakouský vojevůdce Benedek aj.). Klade se důraz na jejich roli v bitvě, nebo naopak články velebí hrdinství obyčejných vojáků? Dávali novináři někdy prostor i vzpomínkám očitých svědků? Zkoumat osobní vztah autorů článků k roku 1866 bohužel možné není, neboť články jsou většinou podepsané zkratkou či vůbec.

Pramenem pro tuto práci jsou články vybrané z šestnácti různých periodik (deníků či týdeníků), vycházejících v Německu mezi lety 1867 a 1945.³ Jejich podrobnému popisu je věnována kapitola č. 3.4. Konec druhé světové války je jako hranice časového rámce stanoven z důvodu, že představuje absolutní zlom v historii německé žurnalistiky – listy, z nichž pocházejí články zkoumané v této práci, přestaly vycházet buď ještě během vlády nacistů nebo nejpozději na jaře 1945 a žádný z nich nebyl v původní podobě obnoven. Mediální scéna poválečného rozděleného Německa byla tak diametrálně odlišná, že část práce věnovaná jí by s tou první souvisela jen velmi málo. Navíc už výsledky hledání připomínkových textů v novinách Výmarské republiky dávají tušit, že jejich množství v době poválečné by bylo minimální. Inspirací pro výběr novin byla klasifikace v knize R. Stöbera, kde se dělí na liberální, konzervativní, katolické, socialistické, a extrémně pravicové a vedle nich se vyčleňuje také méně politický tzv. masový tisk.⁴ Liberální a konzervativní periodika jsou zastoupena vyšším počtem titulů než jiné skupiny, což je způsobeno tím, že právě tyto listy patřily mezi nejčtenější, takže měly i nejvýraznější podíl na formování kolektivní paměti. Vzhledem ke komplikované jazykové struktuře Rakouska-Uherska se práce omezuje pouze na noviny z území Německé říše. Důležité však bylo, aby byly zastoupeny noviny všech politických směrů i jiné typy periodik (např. satirická).

Výběr konkrétních článků vychází z logického předpokladu, že na bitvu se vzpomínalo hlavně při jejích výročích, a proto jsou to takové, které vyšly v prvních dnech měsíce července. Při výběru článků v digitalizovaných novinách je neocenitelnou pomůckou fulltextový vyhledávač, jehož pomocí lze snadno v textu nalézt klíčová slova „Königgrätz“, „Jahrestag“, „Schlacht“, „Sadowa“, „1866“ atd. Vyhledání klíčových slov sice výběr článků usnadnilo, ale

³ *Allgemeine Militär-Zeitung, Allgemeine Zeitung, Berliner Börsen-Zeitung, Berliner Tageblatt, Dresdner Nachrichten, Fliegende Blätter, Frankfurter Zeitung, Gartenlaube, Germania, Kladderadatsch, Kölnische Zeitung, Münchner Neueste Nachrichten, Norddeutsche Allgemeine Zeitung, Provinzial-Correspondenz, Vorwärts a Vossische Zeitung.* Bližší informace o jednotlivých novinách obsahuje podkapitola 3.3 *Kategorizace novin.*

⁴ STÖBER, Rudolf: *Deutsche Pressegeschichte. Von den Anfängen bis zur Gegenwart.* Konstanz 2014, s. 236–254.

samozřejmě bylo nutné posoudit, zda se články opravdu vztahují k výročím a nejde jen o ojedinělou náhodnou zmínku. Výsledkem je soubor přibližně stovky textů (viz seznam pramenů na konci práce). Analýza článků se zaměřovala na otázky, jimž odpovídají jednotlivé kapitoly této práce, tedy především jak články vysvětlují příčiny války a jak popisují její průběh, jak hodnotí důsledky války pro vítěznou a pro poraženou mocnost, zda do vzpomínání na rok 1866 míší i momentální dění apod.

Přímo k výročím bitvy u Hradce Králové dosud žádná publikace neexistuje, ke třem dílčím aspektům zvoleného tématu (prusko-rakouská válka, žurnalistika, kolektivní paměť a výročí) je literatura ovšem rozsáhlá. V češtině vyšlo několik velkých publikací o válce roku 1866, z nichž nejobsáhlejší je přehledová kniha P. Běliny a J. Fučíka,⁵ z níž také tato práce čerpá. V novější publikaci *Mlhy na Chlumu* je sice celý jeden oddíl věnován „Paměti na válečný rok 1866“, jde v něm však o jiné aspekty paměti (pomníky, umění aj.), než kterými se zaobírá tato práce.⁶ Podobnými tématy důsledků porážky a „druhého života“ roku 1866 zvláště na rakouské straně se zaobírá i *Válka 1866. Běda poraženým* od J. Fučíka.⁷ O historii vztahů Rakouska a Německa pojednává např. publikace kolektivu autorů *Ungleiche Partner? Österreich-Ungarn und die Gründung des Deutschen Reiches*.⁸

Co se týče dějin německé žurnalistiky, vyniká zvláště přehledová publikace R. Stöbera⁹ a také kniha kolektivu autorů pod vedením H.-D. Fischera,¹⁰ jejíž kapitoly pojednávají o jednotlivých periodikách či poněkud populárněji laděná *Zeitungsstadt Berlin*.¹¹ Kromě těchto dvou knih byly použity také početné práce vztahující se k jednotlivým novinám.¹² Téma výročí jako takových není v české historiografii příliš frekventované, i když také existují výjimky, jako

⁵ BĚLINA, Pavel – FUČÍK, Josef: *Válka 1866*. Praha – Litomyšl 2005.

⁶ BARUS, Martin (ed.): *Mlhy na Chlumu. Prusko-rakouská válka v optice moderní historiografie*. Hradec Králové 2018.

⁷ FUČÍK, Josef: *Válka 1866: Běda poraženým*. Praha 2012.

⁸ GEHLER, Michael – SCHMIDT, Rainer F. (eds.): *Ungleiche Partner? Österreich und Deutschland in ihrer gegenseitigen Wahrnehmung*. Stuttgart 1996, resp. LUTZ, Heinrich: *Österreich-Ungarn und die Gründung des Deutschen Reiches. Europäische Entscheidungen 1867–1871*. Frankfurt am Main 1979.

⁹ STÖBER, R.: *Deutsche Pressegeschichte*.

¹⁰ FISCHER, Heinz-Dietrich (ed.): *Deutsche Zeitungen des 17.–20. Jahrhunderts*. Pullach bei München 1972.

¹¹ DE MENDELSSOHN, Peter: *Zeitungsstadt Berlin. Menschen und Mächte in der Geschichte der deutschen Presse*. 2. vyd., Frankfurt a. M. – Berlin – Wien 1982.

¹² Např. FLÖRING, Karl: *Zur Geschichte der Allgemeinen Militär-Zeitung, 1826–1902*. *Militärhistorische Zeitschrift*, 18, 1975, č. 2, s. 11–33, s. 11 nebo FIEDLER, Helmut: *Geschichte der „Dresdner Nachrichten“ von 1856–1936*. Leipzig 1939. (Disertační práce) aj.

např. tematicky spřízněná práce K. Korábkové.¹³ V německy mluvícím prostoru naproti tomu vyšlo několik publikací, které se právě připomínání výročí věnují.¹⁴

Předkládaná práce sestává ze tří teoretických a sedmi analytických kapitol. První kapitola se zaměří na cestu Rakouska(-Uherska) a Pruska (resp. sjednoceného Německa) z bojišť roku 1866 až do aliance Trojspolku, což je vývoj, který vzpomínání na rok 1866 v principu odlišuje od mnoha jiných významných střetnutí. Důležité je také zmínit oficiální postavení výročního dne bitvy u Hradce Králové (3. července) a dne bitvy u Sedanu (2. září). Následující dvě kapitoly se věnují dvěma teoretickým aspektům tématu – jednak tomu, jaký je původ fenoménu výročí a jeho význam pro kolektivní paměť, jednak tomu, jak se vyvíjela německá žurnalistika ve zkoumaném období. Zde jsou také stručně představena všechna periodika, z nichž byly vybrány články pro výzkum.

Nabízelo by se několik možných uspořádání analytické části práce, např. podle jednotlivých novin, podle časových období či podle témat, jež se v článcích objevují. Zvolené kompromisní řešení umožňuje popsat všechny aspekty novinového připomínání výročí a zároveň nedochází k opakování. První analytická kapitola (4.) stanovuje kategorie článků a jejich typické znaky a také hodnotí výskyt článků po kvantitativní stránce. Následující tematické kapitoly pojednávají o tom, jak noviny představovaly příčiny a průběh bitvy a také samozřejmě poválečný vývoj na obou stranách i v jejich vzájemných vztazích. Právě takto totiž často bývají články strukturovány. Zvláštní podkapitola (6.4) je vyčleněna pro socialistický *Vorwärts*, neboť psaní těchto novin o důsledcích bitvy u Hradce Králové se odlišovalo ode všech ostatních listů.

Další kapitoly jsou věnovány specifickým kategoriím článků – osobním svědectvím účastníků bitvy (7.), článkům, které popisují oslavné a připomínkové akce (8.), nebo básním, které několik periodik otisklo v roce 1867 (9.). V případě článků o oslavných a připomínkových akcích je analýza zúžena na rok 1867, neboť v tomto roce jich vyšlo nejvíce a jsou nejobsáhlejší, zatímco v následujících letech se většinou omezují na velmi stručné zprávy, které se zato objevovaly ve značném množství, což by bylo na překážku jejich

¹³ KORÁBKOVÁ, Kateřina: *Největší den. Konstrukce komemorace 28. října na stránkách meziválečného českého tisku*. In: KUDLÁČ, Antonín K. K. (ed.): *Cestami Mnemosyné. Paměť a identita v moderních českých dějinách*. Pardubice 2021, s. 81-117.

¹⁴ MÜNCH, Paul (ed.): *Jubiläum, Jubiläum... Zur Geschichte öffentlicher und privater Erinnerung*. Essen 2005. Tato publikace obsahuje zde citované studie A. Assmannové: *Jahrestage – Denkmäler in der Zeit* (s. 305–314) a W. Müllera *Vom „papistischen Jubeljahr“ zum historischen Jubiläum* (s. 29–44.). Další monografie na téma výročí je např. EYBL, Franz M. – MÜLLER, Stephan – PELZ, Annegret (eds.): *Jubiläum. Kultur- und literaturwissenschaftliche Annäherungen*. Wien 2017.

zpracování v rámci této práce. 10. kapitola je věnována satirickým periodikům a tomu, zda (a jak) výročí reflektovala. Text práce doplňují jako příloha tři články, které výrazně reprezentují jednotlivé typy. Jsou uvedeny jak v německém originálním znění, tak v českém překladu autora práce.

1. Historické pozadí – od konfliktu roku 1866 ke Trojspolku

Není smyslem této práce rozebírat detailně události a německo-rakouské vztahy v celém, relativně dlouhém zkoumaném období. Je však nutné pojednat alespoň o vývoji, který způsobil onu paradoxní situaci v připomínání bitvy – tedy jak se z nepřítele stal spojenec.

Bitva u Hradce Králové rozhodla prusko-rakouskou válku v létě 1866. Ta byla vyvrcholením dlouholetého přetahování obou států o hegemonii v Německém spolku. Rozbuškou otevřeného konfliktu se staly vzájemné rozpory související se společně dobytým Šlesvickem-Holštýnskem. Pruská armáda vstoupila třemi proudy do severovýchodních Čech a ani ne dva týdny po vyhlášení války došlo 3. července 1866 v prostoru severozápadně od královéhradecké pevnosti k rozhodující bitvě.¹⁵

Příčinou fatálního výsledku bitvy nebyla zdaleka jen technicky pokročilejší pruská výzbroj: rakouská Severní armáda podcenila přípravu i průzkum terénu, podnikala teatrální a ukvapené bodákové útoky, které však proti pruské rychlopalbě neměly šanci.¹⁶ Na bojišti zůstalo přes 30 000 padlých a raněných, z toho více než dvě třetiny v rakouských a saských uniformách.¹⁷ Rozměry debaklu poněkud umenšuje fakt, že se Benedekovi podařilo s částí jednotek relativně organizovaně ustoupit, ale další významná střetnutí už nenásledovala. Politickým záměrům kancléře Bismarcka totiž pokoření a možný následný rozklad Rakouska nevyhovovaly, neboť by ohrozily stabilitu a rovnováhu mezinárodních vztahů v Evropě.¹⁸ Existenci podunajské monarchie a její příklon k Německu pomohl udržet i záhy zavedený rakousko-uherský dualismus, neboť maďarské elity, které získávaly stále větší vliv, byly tradičně proněmecké.¹⁹

Rok 1866 představuje zásadní mezník pro sjednocení Německa, neboť po prohrané válce bylo Rakousko zrušením Německého a založením Severoněmeckého spolku vytlačeno z německé politiky, čímž se jejím hegemonelem definitivně stalo Prusko. Vítězství maloněmecké

¹⁵ Více srv. BĚLINA, P. – FUČÍK, J., *Válka 1866*, s. 331–452.

¹⁶ Tamtéž, s. 434.

¹⁷ Tamtéž, s. 444.

¹⁸ Tamtéž, s. 639.

¹⁹ SCHMIDT, Rainer F.: *Andrássy und Bismarck. Konvergenz oder Divergenz der Konfliktlösungsmodelle in der Orientkrise der Jahre 1875 bis 1878?* In: GEHLER, Michael – SCHMIDT, Rainer F. (eds): *Ungleiche Partner?* s. 271–293, s. 272.

koncepce sjednocení následně potvrdilo vyhlášení císařství ve Versailles po válce s Francií v r. 1871.

Význam tohoto úspěchu rok 1866 zastínil a překonal. Den bitvy u Sedanu, která 2. 9. 1870 určila výsledku prusko-francouzského konfliktu, se už od prvního výročí stal vedle císařových narozenin jedním z nových národních svátků, které měly spojovat německý národ v nově vytvořeném jednotném státě.²⁰ Svůj účel však ani jeden z těchto svátků v dlouhodobém horizontu nesplnil, neboť se zvláště po nástupu Viléma II. na trůn proměnily v „inscenované akce státu, které se zcela vědomě vzdaly svého integračního působení.“²¹ „Sedanský den“ (*Sedantag*) vnímali negativně zvláště konzervativní katolíci a sociální demokraté, pro něž byl příliš spojen s pruským státem a militarismem.²² Den bitvy u Hradce Králové žádný oficiální titul neměl, neboť vzhledem k níže popsanému sblížení s Rakouskem-Uherskem by byl ještě kontroverznější než *Sedantag*.

Už na začátku 70. let se Německo a Rakousko-Uhersko začaly sblížovat. Tato tendence byla institucionalizována vznikem tzv. Spolku tří císařů, v němž se proti republikánské Francii spojily Německo, Rakousko-Uhersko a Rusko. Takové spojení však nebylo dlouhodobě udržitelné, neboť zájmy dvou posledně jmenovaných spojenců se dramaticky rozcházely a křížily na Balkáně, který byl po sjednocení Německa jedinou možnou sférou vlivu pro Rakousko-Uhersko.²³ Německo stálo před těžkou volbou, neboť si z nich mohlo vybrat jen jednoho spojence, čímž druhého ve výsledku vehnalo do náruče Francie.²⁴

Navzdory nedávnému krvavému konfliktu bylo ve snaze upevnit vzájemné vazby Rakousko-Uhersko velmi aktivní. Cílem jeho ministra zahraničí Andrásyho bylo vytvoření spolku „mocností statu quo“ – Rakouska-Uherska, Německa, Británie a Itálie, a konec „nepřirozeného“ spojení s Ruskem. Prvním krokem k této alianci bylo uzavření rakousko-německého Dvojspolku r. 1879.²⁵ Po přistoupení Itálie r. 1882 se z něj stal Trojspolek jako první z mocenských bloků, které se později utkaly v první světové válce.

²⁰ SCHELLACK, Fritz: *Sedan- und Kaisergeburtstagsfeste*. In: DÜDING, Dieter – FRIEDMANN, Paul – MÜNCH, Paul (eds.): *Öffentliche Festkultur Politische Feste in Deutschland von der Aufklärung bis zum Ersten Weltkrieg*. Hamburg 1988, s. 278–297, s. 278

²¹ „Die sogenannten Nationalfeiertage des Kaiserreichs erwiesen sich mit zunehmender Dauer, insbesondere unter Wilhelm II., als inszenierte Veranstaltung des Staates, die ganz bewußt auf völlige Integrationswirkung verzichteten.“ Tamtéž, s. 294.

²² Tamtéž, s. 284.

²³ BĚLINA, P. – FUČÍK, J.: *Válka 1866*, s. 647.

²⁴ SCHMIDT, Rainer F.: *Andrásy und Bismarck*, s. 274.

²⁵ Tamtéž, s. 276.

2. Výročí a komemorace

Výročí, tedy „den, kdy uplyne určitý počet let od události, na niž se má myslet, resp. vzpomínat,“²⁶ není samozřejmým fenoménem. Tradice připomínání významných událostí v čase, kdy je v kalendáři stejné datum, vznikla na protestantských univerzitách v 16. století, když převzaly od katolické církve institut tzv. svatého (též jubilejního roku), avšak přeměnily ho v oslavy (zpočátku hlavně stého) výročí od svého založení.²⁷ Oslavy 200 let od vynálezu knihtisku v polovině 17. století pak přímo předcházely zcela sekulárním výročím (např. bitev), která se rozvinula v moderní době.²⁸

Komemoraci pak definuje A. Assmannová jako vzpomínku, která je „periodicky stabilizovaná výročími a může být rozšířena mezi libovolné množství nositelů v libovolně dlouhém čase.“²⁹ Význam výročí, resp. jejich oslav a připomínek či s nimi spjatých příběhů pro kolektivní paměť a identitu podle ní není malý. Jednak pomáhají propojit minulost s přítomností a oživit ji, jednak pomáhají budovat kolektivní identitu tím, že dávají prostor pro sebereprezentaci skupiny (ať už jde univerzitu, spolek odpůrců jaderné energetiky nebo národ) a kontrolují a upevňují kolektivní paměť.³⁰ Třetí funkcí výročí je, že dávají příležitost k reflexi připomínaných událostí, k jejich novým interpretacím a hodnocením.³¹ Připomínky výročí významných událostí (jako např. bitev) hrály roli i v procesu tvorby národních identit.³²

V člancích k výročí bitvy u Hradce Králové se objevují všechny tyto aspekty: některé z textů se spíše soustředí na budování a stabilizaci paměti bitvy, když čtenáře poučují o jejím průběhu, osobnostech, které se zúčastnily atd., zatímco jiné jsou zaměřené na reprezentaci a chválu úspěchů pruské armády či obratné Bismarckovy diplomacie, která z někdejších protivníků učinila spojence. Nedílnou součástí článků je i reflexe důsledků roku 1866 pro další vývoj a vztahy obou států, která obvykle vyznívá pozitivně, zatímco kritický pohled se objevuje pouze v socialistickém deníku *Vorwärts* nebo v několika člancích z roku 1906.

²⁶ „Tag, an dem sich ein Ereignis jährt, dessen gedacht, bzw. an das erinnert werden soll.“ BINDER, Beate: *Jahrestag*. In: PETHES, Nicolas – RUCHATZ, Jens (eds.): *Gedächtnis und Erinnerung. Ein interdisziplinäres Lexikon*. Reinbek bei Hamburg 2001, s. 290–291, s. 290.

²⁷ MÜLLER, Winfried: *Vom „papistischen Jubeljahr“ zum historischen Jubiläum* In: MÜNCH, Paul (ed.): *Jubiläum, Jubiläum... Zur Geschichte öffentlicher und privater Erinnerung*. Essen 2005, s. 29–44, s. 35–37.

²⁸ Tamtéž, s. 43.

²⁹ „Kommemoration ist eine mit Hilfe von Jahrestagen periodisch stabilisierte Erinnerung, die auf beliebig viele Träger übertragen und auf eine beliebig lange Zeit ausgedehnt werden kann.“ ASSMANN, Aleida: *Jahrestage – Denkmäler in der Zeit*. In: MÜNCH, Paul (ed.): *Jubiläum, Jubiläum...*, s. 305–314, s. 309.

³⁰ BINDER, B.: *Jahrestag*, s. 290.

³¹ ASSMANN, Aleida: *Jahrestage – Denkmäler in der Zeit*, s. 310–311.

³² BINDER, B.: *Jahrestag*, s. 290.

3. Německá žurnalistika 19. a 20. století

3.1 Přelom 19. a 20. století jako zlatý věk novin

Vzhledem k tomu, že předkládaná práce pojednává o připomínání výročí v novinách, je nutné pojednat i o žurnalistice příslušného období obecně. 19. století bylo stoletím novin. Zvláště v jeho druhé polovině rostl počet periodik, jejich rozsah i počet čtenářů, „z potůčku se stala informační lavina“.³³ Přispěly k tomu jak faktory technické, tak i společenské a v neposlední řadě postupné uvolňování úředního dozoru nad novinami. Rozvoj periodického tisku neprobíhal samozřejmě jen po stránce kvantitativní, ale dramaticky se vyvíjel, měnil a diferencoval i obsah novin.

R. Stöber uvádí graf počtu jednotlivých titulů,³⁴ z něhož vyplývá, že nejpestřejší byla německá mediální scéna kolem roku 1914, kdy vycházelo kolem 4 200 různých periodik. První světová válka na jednu stranu znamenala zvýšení poptávky po informacích a oblibu velkých a nacionalisticky laděných listů, na druhou stranu však obtížné ekonomické podmínky války a následné ekonomické krize kolem tisíce periodik nepřežilo. Konsolidace a hospodářská konjunktura Výmarské republiky ve druhé polovině dvacátých let znamenala i určité oživení mediálního trhu. Od nástupu nacistů k moci následuje opět jednoznačný pokles. Za ten byla zodpovědná nejen totalitní státní moc, která noviny někdy zakazovala i po stovkách,³⁵ ale i rozšiřování rozhlasu, jehož schopnost okamžitého informování vedla k zániku vícečetných denních vydání papírových novin.

Raketový růst počtu vycházejících titulů i jejich jednotlivých nákladů by nebyl možný bez technických pokroků při výrobě novin: výkon tiskařských strojů se zvýšil více než sedmsetkrát³⁶ a cena papíru, který se od poloviny 19. století vyráběl z dřevěné celulózy, klesla mezi lety 1860 a 1900 na třetinu.³⁷ Nemůžeme opomenout ani rozvoj informačních technologií. Pokrytí celé země telegrafem a telefonem tak umožňovalo rychle dodávat zprávy do redakcí, a naopak rozrůstající se železniční síť dokázala noviny dopravit ke čtenářům stále rychleji.

³³ „... ein Vorgang, den ich mit der Formel ‚Vom Rinnsal zur Informationslawine‘ bezeichnet habe.“ WILKE, Jürgen: *Auf dem Weg zur „Großmacht“*. *Die Presse im 19. Jahrhundert*. In: Wimmer, Rainer (ed.): *Das 19. Jahrhundert. Sprachgeschichtliche Wurzeln des heutigen Deutsch*. Mannheim 1990, s. 73–94, s. 79.

³⁴ STÖBER, Rudolf: *Deutsche Pressegeschichte*, s. 158.

³⁵ Tamtéž, s. 157.

³⁶ Tamtéž, s. 119.

³⁷ Tamtéž, s. 126.

Nelze opomenout ale ani na to, že přibývalo čtenářů, a to nejen díky rostoucí gramotnosti obyvatelstva (jehož množství samozřejmě také významně rostlo),³⁸ ale i díky urbanizaci a industrializaci. Ve velkoměstech byly noviny snadno dostupné, zároveň složitost a nepřehlednost moderního života zvedala poptávku po informacích.³⁹

Zatímco v polovině 19. století naprosto převažovaly zprávy o politických a případně vojenských událostech, se vzestupem „nových elit“⁴⁰ však přibývalo i zpráv z ekonomiky a kultury nebo v novinách vycházely literární texty (ať už jako fejetony nebo i celé romány na pokračování). Rostl také objem inzerce, např. ve *Vossische Zeitung* v 60. letech vyplňovala dvě třetiny stránek.⁴¹ Docházelo tak k určité demokratizaci obsahu novin.

Ještě jeden číselný údaj zbývá uvést – růst počtu výtisků. R. Stöber udává, že zatímco na samém začátku období zkoumaného v této práci, tedy v roce 1870, v jeden den vyšlo v Německu kolem 200 000 výtisků novin, v roce čtyřicátého výročí bitvy u Hradce Králové to bylo už přes 25 milionů,⁴² což při počtu obyvatel 61 milionů⁴³ znamená jedny noviny pro dva až tři obyvatele. Snad i tento příklad ilustruje, jaký vliv na veřejnost noviny jakožto jediné masové médium té doby měly. Moc novin, které společnost nejen informují, ale i formují její mínění, ilustruje J. Wilke metaforou se zrcadly: noviny (a vlastně média obecně), nejsou obyčejnými rovinnými zrcadly, která by realitu odrážela rovnoměrně, ale daleko spíše zrcadly křivými, která něco zvětšují a přehánějí, zatímco jiné aspekty zmenšují.⁴⁴

3.2 Stát a noviny

Již výše zmíněným právním faktorem rozvoje novin v Německu na konci 19. století byl říšský tiskový zákon z roku 1874 (*Reichspressegesetz – RPG*), který sice jako „symptomatický kompromis Bismarckovy éry“⁴⁵ nezaručoval ústavní svobodu tisku a ponechával některá starší omezení (odevzdávání povinného výtisku policii, funkci odpovědného redaktora),⁴⁶ zároveň

³⁸ WILKE, J.: *Auf dem Weg zur „Großmacht“*, s. 83.

³⁹ Tamtéž.

⁴⁰ STÖBER, R.: *Deutsche Pressegeschichte*, s. 181.

⁴¹ Tamtéž, s. 171.

⁴² STÖBER, R.: *Deutsche Pressegeschichte*, s. 159.

⁴³ *Einwohnerzahl des Deutschen Kaiserreiches in den Jahren 1871 bis 1912*. In: statista.de. Dostupné online z: <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1091817/umfrage/einwohnerzahl-des-deutschen-kaiserreiches/> [cit. 29. 1. 2024].

⁴⁴ WILKE, J.: *Auf dem Weg zur „Großmacht“*, s. 90.

⁴⁵ „symptomatischer Kompromiß der Bismarckzeit“ STÖBER, R.: *Deutsche Pressegeschichte*, s. 144.

⁴⁶ *Gesetz über die Presse*. 1874. §§ 7–11, 20–21. Dostupné online z: https://de.wikisource.org/wiki/Gesetz_%C3%BCber_die_Presse [cit. 27. 4. 2024].

však rušil kauci, kterou musel složit zakladatel nového listu, a především předběžnou cenzuru. S dílčími úpravami platil až do roku 1933.⁴⁷ Především zrušení předběžné cenzury práci novinářů velmi usnadnilo a zrychlilo, byť ušetření postihů nebyli. Např. v letech Bismarckova boje se socialisty (1878–1890) byla jejich periodika často úplně zakazována, a i v jiných situacích hrozily autorům nevhodných článků soudní procesy nebo pokuty. Jindy naopak mohl k finančním prostředkům sáhnout stát, aby se ostří kritiky otupilo.⁴⁸

První světová válka ztížila novinářům práci tím, že byla zavedena vojenská cenzura, která se sice oficiálně týkala pouze možného vyrazování vojenských tajemství, ale i politický obsah měl být podřízen válečným zájmům státu. Výklad předpisů o cenzuře byl často velmi extenzivní.

Po skončení první světové války a nahrazení císařství republikou zůstal RPG v platnosti, ale na rozdíl od předchozího období byla svoboda tisku zaručena i ústavně.⁴⁹ I po roce 1933 zůstal zákon oficiálně v platnosti, ve skutečnosti však byl „překryt“ jinými zákony, jež svobodu tisku výrazně omezily. Tyto nové normy umožňovaly státní moci trestat jednotlivé redaktory i zastavovat vydávání celých periodik, což ve výsledku (společně s podmínkami totální války) vedlo k zániku velkého počtu novin.⁵⁰ Nacistické metody ovládnutí tisku však byly i sofistikovanější. Vedle přímých zákazů sahali s oblibou i ke skupování periodik nebo vydírání.⁵¹

3.3 Kategorizace novin

V následujících částí práce budou na základě sekundární literatury stručně popsána jednotlivá média, jejichž články jsou pramenem pro tuto práci. Pozornost je zaměřena převážně na poslední třetinu 19. století, což je nejen období, kdy se tisk nejdynamičtěji rozvíjel, ale hlavně doba, z níž pochází většina článků k výročí bitvy u Hradce Králové.

Liberální tisk zde reprezentují *Kölnische Zeitung*, *Vossische Zeitung* *Frankfurter Zeitung*, *Allgemeine Zeitung* a *Berliner Tageblatt*. Bylo jich pro účely práce vybráno více z toho

⁴⁷ STÖBER, R.: *Deutsche Pressegeschichte*, s. 148.

⁴⁸ WILKE, J.: *Auf dem Weg zur „Großmacht“*, s. 88.

⁴⁹ „Jeder Deutsche hat das Recht, innerhalb der Schranken der allgemeinen Gesetze seine Meinung durch Wort, Schrift, Druck, Bild oder in sonstiger Weise frei zu äußern. [...] Eine Zensur findet nicht statt...“ *Verfassung des Deutschen Reiches* (1919), čl. 118. Dostupné online z: <https://www.verfassungen.de/de19-33/verf19-i.htm> [cit. 27. 4. 2024]

⁵⁰ STÖBER, R.: *Deutsche Pressegeschichte*, s.148 a s. 155.

⁵¹ DE MENDELSSOHN, Peter: *Zeitungsstadt Berlin*. s. 387.

důvodu, že ačkoli některé z nich (*Kölnische Zeitung* či *Frankfurter Zeitung*) patřily mezi nejčtenější, žádný z nich nikdy nezískal vedoucí postavení „národních novin“, jakému se těší třeba londýnské „*Timesy*“. Důvodem byla politická roztříštěnost Německa, které nemá jediné jasné centrum.⁵² Právě liberální noviny, pro něž byl vznik Německého císařství důležitým politickým tématem, se k výročím bitvy u Hradce Králové vyjadřovaly spolu s konzervativními (*Norddeutsche Allgemeine Zeitung*, *Provinzial-Correspondenz*, *Berliner Börsen-Zeitung*, *Dresdner Nachrichten*) nejčastěji a také nejpestřeji. *Zeitung*, *Allgemeine Zeitung* a *Dresdner Nachrichten* byly vybrány jako periodika z mimopruských oblastí, a tedy jejich vzpomínání na rok 1866 se liší od ostatních periodik.

Z listů protibismarckovské opozice je zastoupena katolická *Germania* a socialistický *Vorwärts*. Ze závěrečné části sledovaného období je zastoupen i tisk nacionálně-socialistický, reprezentovaný nejvýraznější listem *Völkischer Beobachter*. Mimo tisk politický Stöber vyčleňuje skupinu masového tisku, z níž budou použity články z *Münchener Neueste Nachrichten*. Ojedinelé narážky na bitvu u Hradce Králové se najdou dokonce i v humoristických časopisech *Kladderadatsch* nebo *Fliegende Blätter* a na několika místech se jí věnuje i populární rodinný časopis *Gartenlaube*. Nechybí ani článek z odborného vojenského časopisu *Allgemeine Militär-Zeitung*.

Masový tisk, který zde zastupují *Münchener Neueste Nachrichten* se odlišoval hlavně tím, že redakce byly politicky neutrální, případné polemiky se odehrávaly mezi dopisy čtenářů.⁵³ Tyto noviny byly díky nízké ceně přístupné širokému okruhu čtenářů,⁵⁴ které zásobovaly velkým množstvím stručných aktualit a zábavného obsahu.

Další kategorií, která je rovněž zastoupena, jsou listy satirické – *Kladderadatsch* a *Fliegende Blätter*. Kromě nevážného tónu se od ostatních tištěných médií liší tím, že své čtenáře neinformují o novinkách, naopak pro fungování satiry je potřeba, aby se čtenáři v dění už orientovali.⁵⁵ *Kladderadatsch* a *Fliegende Blätter* byly vybrány proto, že na rozdíl od většiny jiných satirických periodik vycházely po dlouhá desetiletí.⁵⁶ Posledním, spíše okrajovým pramenem je vojenský týdeník *Allgemeine Militär-Zeitung*.

⁵² DE MENDELSSOHN, Peter: *Zeitungsstadt Berlin*, s. 304.

⁵³ HOLZ, Kurt A.: *Münchener Neueste Nachrichten (1848–1945)*. In: FISCHER, H.-D. (ed.): *Deutsche Zeitungen*, s. 191–207, s. 192.

⁵⁴ STÖBER, R.: *Deutsche Pressegeschichte*, s. 258.

⁵⁵ Tamtéž, s. 276.

⁵⁶ Tamtéž.

3.4 Periodika použitá při výzkumu

V této podkapitole budou postupně představeny liberální, konzervativní, katolické, socialistické, extrémně pravicové, masové i satirické noviny, z nichž byly vybrány články k výročí bitvy u Hradce Králové. Noviny z liberální skupiny měly ke kancléři Bismarckovi obvykle dost podobný vztah: v zahraniční politice jej podporovaly, ale ve vnitropolitických otázkách někdy bývaly kritické, *Berliner Tageblatt* ho dokonce vyzýval opakovaně k rezignaci.⁵⁷ Právě tento deník byl jedním z nejčtenějších v hlavním městě Německa i mimo něj.⁵⁸ Jeho vznik přímo souvisí se sjednocením Německa: pozdější významný vydavatel R. Mosse jej totiž založil se záměrem vytvořit otevřenou a liberální novinu pro novou evropskou metropoli, kterou se podle jeho názoru Berlín právě stal.⁵⁹

Druhé významné berlínské liberální noviny se nazývaly *Königlich privilegierte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen* a proti *Berliner Tageblattu* měly výhodu staleté tradice a s tím spojené prestiže.⁶⁰ V lidovém jazyce a od roku 1911 i oficiálně se tento deník označoval prostě *Vossische Zeitung* – podle rodu Vossů, který je vlastnil ve druhé polovině 18. století.⁶¹ Přestože *Vossische Zeitung* nevycházely ve velkém nákladu,⁶² měly na mediální scéně Německa prestižní postavení jako intelektuální a velmi tradiční, list.⁶³ V době výmarské republiky se *Vossische Zeitung*, které se politicky přiblížily k DDP (Demokratické straně), dobře dařilo (náklad se zvýšil téměř na trojnásobek), ale po nástupu nacistů k moci a nuceném odchodu renomovaných členů redakce a tlaku totalitního režimu nebylo možné udržet úroveň novin, a tak jejich vydávání na jaře 1934 skončilo.⁶⁴

Polycentrická struktura osídlení a politického života Německa se promítla i do rozmístění sídel významných novin. Vedle těch berlínských měly v liberálním politickém táboře nejskvělejší zvuk *Frankfurter a Kölnische Zeitung*.

⁵⁷ SCHWARZ, Gotthart: *Berliner Tageblatt (1872–1939)*. In: FISCHER, H.-D. (ed.): *Deutsche Zeitungen*, s. 315–327, s. 319.

⁵⁸ STÖBER, R.: *Deutsche Pressegeschichte*, s. 258., s. 167.

⁵⁹ SCHWARZ, G.: *Berliner Tageblatt*, s. 317.

⁶⁰ První týdeník, jehož název se měnil s každým číslem, založil na přelomu let 1617 a 1618 C. Frischmann. BENDER, Klaus: *Vossische Zeitung (1617–1934)*. In: Fischer, H.-D. (ed.): *Deutsche Zeitungen*, s. 25–39, s. 26.

⁶¹ Tamtéž, s. 25. Vzhledem k tomu, že digitalizáty na internetovém portálu Státní knihovny v Berlíně jsou před rokem 1911 zpřístupněny pod hlavičkou *Königlich privilegierte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen*, je i v poznámkovém aparátu před rokem 1911 deník pro přehlednost konsekventně označován tímto titulem, a to včetně příloh, přestože se už před přejmenováním novin nazývaly *Beilage zur Vossischen Zeitung*.

⁶² V roce 1914, kdy je koupilo vydavatelství Ullstein, činil náklad pouhých 25 000 ks. (BENDER, K.: *Vossische Zeitung*, s. 38.)

⁶³ Tamtéž, s. 38.

⁶⁴ Tamtéž, s. 39.

Předchůdce *Frankfurter Zeitung* založili v roce 1856 dva bankéři (H. B. Rosenthal a L. Sonnemann), aby lépe udržovali v obraze své obchodní partnery a zákazníky.⁶⁵ Jejich noviny, které vystřídalý několik názvů, sice podporovaly sjednocení Německa, ale v jeho velkoněmecké formě, zatímco Ottu von Bismarcka nazývaly „ministrem konfliktů“.⁶⁶ Rok 1866 pro ně znamenal pohromu, neboť pruská okupační správa po obsazení města jejich vydávání zastavila. Sonnemannovi se nepodařilo tento proces zvrátit, a tak zaplatil povinnou úřední kauci a založil nový list – *Frankfurter Zeitung und Handelsblatt*.⁶⁷

Frankfurter Zeitung se vyznačovaly na svou dobu velkou mírou objektivitý – nikdy nedocházelo k agitaci pro žádnou stranu a jejich texty byly věcné, kritické a nezávislé. Za první světové války hájily svobodu slova proti vojenské cenzuře,⁶⁸ po saintgermainské smlouvě se zasazovaly o její přijetí a podporovaly Stresemannovu mírovou politiku.⁶⁹ K. Paupié o nich dokonce hovoří jako o „svědomí Německa“.⁷⁰ Navzdory těmto postojům však zákaz přišel až za druhé světové války, protože do té doby sloužily frankfurtské noviny jako jakési alibi nacistického režimu, které mělo dokazovat svobodu slova.⁷¹ Na jejich tradici dnes navazují *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.

Kölnische Zeitung byly podle Meyerova naučného slovníku jedním z nejvýznamnějších médií díky rychlosti svého zpravodajství, rozmanitosti obsahu a kontaktům na politické scéně jak v Berlíně, tak i v zahraničí.⁷² Vycházely mezi lety 1802 a 1945, jejich kořeny však sahají až do 17. století.⁷³ Stejně jako *Frankfurter Zeitung* byly *Kölnische Zeitung* zpočátku vůči Bismarckovi nepřátelské (kancléř liberalismus v Porýní a *Kölnische Zeitung* označil za „směšné figury“),⁷⁴ ale po roce 1866 se přidaly na jeho stranu, vzhledem k tomu, že už od 30. let bylo sjednocení Německa jedním z hlavních bodů politického programu redakce.⁷⁵ Nakonec se staly téměř neoficiálním vládním médiem.⁷⁶ V době Výmarské republiky deník sice podpořil její vznik, zároveň však ostře kritizoval mírové podmínky po 1. světové válce.

⁶⁵ PAUPIÉ, Kurt: *Frankfurter Zeitung (1856–1943)*. In: FISCHER, H.-D. (ed.): *Deutsche Zeitungen*, s. 241–256, s. 241.

⁶⁶ „Konfliktminister“ Tamtéž, s. 243.

⁶⁷ Tamtéž, s. 244.

⁶⁸ Tamtéž, s. 248.

⁶⁹ Tamtéž, s. 249.

⁷⁰ Tamtéž, s. 246.

⁷¹ Tamtéž, s. 252.

⁷² *Kölnische Zeitung*. In: Meyers Großes Konversations-Lexikon. 11. díl. Leipzig 1907, s. 282.

⁷³ POTŠKA, Georg: *Kölnische Zeitung (1802–1945)*. In: FISCHER, H.-D. (ed.): *Deutsche Zeitungen*, s. 145–158, s. 145.

⁷⁴ „lächerliche Figuren“ Tamtéž, s. 150.

⁷⁵ Tamtéž, s. 151.

⁷⁶ Tamtéž, s. 153.

Vzhledem ke svému nadnárodnímu významu nebyly *Kölnische Zeitung* nacisty přímo zakázány, ale podle J. Goebbelse se v jejich případě mělo „nalít nové víno do starých měchů“.⁷⁷

Liberály v jižních oblastech Německa v této práci reprezentují *Allgemeine Zeitung*. v letech, o nichž pojednává tato práce, už měly své nejlepší časy za sebou. Byly spíše menším listem, který kvůli ekonomickým problémům souvisejícím s malým počtem čtenářů v roce 1908 přešel z denní frekvence na týdenní a v roce 1929 vydávání skončilo úplně.⁷⁸ v první polovině 19. století však patřily mezi přední jihoněmecké deníky. Místem vydávání *Allgemeine Zeitung* byl od založení v roce 1798 Augsburg, od r. 1882 pak Mnichov.⁷⁹

Konzervativní politický proud představují mezi německými novinami 19. a první půle 20. století např. *Norddeutsche* (později pouze *Deutsche*) *Allgemeine Zeitung*. Prvním šéfredaktorem byl A. H. Braß, který společně s W. Liebknechtem (pozdějším zakladatelem německé sociální demokracie) založil noviny s velkoněmeckým a demokratickým programem, ale záhy se přiklonil k Bismarckovi.⁸⁰ Oproti ostatním berlínským novinám vycházely *Norddeutsche Allgemeine Zeitung* v nepatrných nákladech, které navíc putovaly většinou na úřady, jimž bylo odebírání tohoto listu nařízeno. Malý počet odběratelů a závislost na státní podpoře způsobovaly problémy, jež pronásledovaly (*Nord*)*Deutsche Allgemeine Zeitung* po celou dobu jejich existence.⁸¹ V letech výmarské republiky vzrostly prestiž a ambice tohoto deníku, který se dokonce neúspěšně pokoušel aspirovat na pozici jakýchsi „německých *Timesů*“,⁸² přičemž deník vplouval do stále pravicovějších vod.⁸³

Přímým orgánem Bismarckovy vlády byla *Provinzial Correspondenz*, která nevycházela samostatně, ale jako společná příloha početných lokálních úředních titulů v Prusku. Byla také svérázným listem stranickým, jelikož šířila konzervativní názory Bismarckovy vlády, svého druhu zpravodajskou agenturou a prostředkem komunikace mezi úřady, neboť přetiskovala různé vyhlášky nebo projevy politiků.⁸⁴

⁷⁷ „Verbieten wollte das Regime das im Ausland hochangesehene Blatt jedoch nicht, Goebbels Taktik folgend, ‚neuen Wein in alte Schläuche zu füllen‘“. Tamtéž, s. 157.

⁷⁸ PADRUTT, Christian: *Allgemeine Zeitung (1798–1929)*. In: FISCHER, H.-D.(ed.): *Deutsche Zeitungen*, s. 131–144, s. 143.

⁷⁹ Tamtéž, s. 143.

⁸⁰ DE MENDELSSOHN, P.: *Zeitungsstadt Berlin*, s. 269.

⁸¹ Tamtéž, s. 273.

⁸² Tamtéž, s. 277.

⁸³ Tamtéž, s. 279.

⁸⁴ STÖBER, Rudolf: *Die „Provinzial-Correspondenz“*. *Das größte politische „Wochenblatt“ seiner Zeit*. *Publizistik*, 44, 1999, č. 2, s. 165–184, s. 182–183.

Pruský venkov byl vhodným prostorem pro působení konzervativního tisku, na rozdíl od velkých měst, kterým dominovaly velké liberální deníky.⁸⁵ Na přelomu 70. a 80. let vycházela *Provinzial-Correspondenz* vedle *Gartenlaube* v největších nákladech ze všech německých periodik (r. 1882 to bylo kolem 150 000 kusů týdně), s tím však ale zároveň rostly náklady.⁸⁶ Při reorganizaci úředního tisku byla *Provinzial-Correspondenz* r. 1884 zrušena.⁸⁷

K národně-konzervativním listům řadí P. de Mendelssohn i původně hlavně ekonomicky zaměřené *Berliner Börsen-Zeitung*.⁸⁸ Tyto noviny byly založeny r. 1855 patrně na přímý popud Bismarckův.⁸⁹ Původně se deník měl zabírat pouze ekonomickými tématy, ale brzy začal publikovat texty na politická a jiná témata, jak dokládají ostatně i články rozebírané v této práci. Mezi čtenáři *Berliner Börsen-Zeitung* dominovali vyšší důstojníci a velkostatkáři.⁹⁰

Stejně jako *Frankfurter Zeitung* mezi liberálními deníky reprezentují konzervativní **Dresdner Nachrichten** v této práci oblasti, které se sice později staly součástí jednotného Německa, avšak v roce 1866 stály na rakouské straně. Noviny, založené r. 1856, původně neměly politický program, což H. Fiedler vysvětluje obecnou nepopularitou veřejného života v Sasku: v prvních letech byl důraz kladen na lokální zpravodajství pro obyvatele Drážďan a okolí.⁹¹ Na saské politické scéně se *Dresdner Nachrichten* k žádné straně neklonily, jejich zaměření bylo obecně vlastenecké a velmi protipruské.⁹² K jejich výraznější politizaci došlo až počátkem sedmdesátých let s příchodem redaktora E. Biereye, který velmi ostře napadal Bismarckovu vládu ze sasko-vlasteneckých pozic, čímž si vysloužil i dva měsíce vězení.⁹³

Postupně se ovšem vztah *Dresdner Nachrichten* ke kancléři naopak velmi zlepšil, i díky tomu, že se shodovali v kritickém názoru na socialisty.⁹⁴ Věrnost Bismarckovi a konzervatismu zachovaly noviny i po kancléřově odchodu z úřadu. V devadesátých letech 19. století byly

⁸⁵ Tamtéž, s. 171.

⁸⁶ Tamtéž, s. 179.

⁸⁷ Tamtéž, s. 181.

⁸⁸ DE MENDELSSOHN, P.: *Zeitungsstadt Berlin*, s. 371.

⁸⁹ DE MENDELSSOHN, P.: *Zeitungsstadt Berlin*, s. 457.

⁹⁰ Tamtéž, s. 457.

⁹¹ FIEDLER, Helmut: *Geschichte der „Dresdner Nachrichten“ von 1856–1936*. Leipzig 1939. (Disertační práce), s. 21.

⁹² Tamtéž, s. 43–45.

⁹³ Tamtéž, s. 83.

⁹⁴ Tamtéž.

Dresdner Nachrichten s nákladem 55 000 výtisků nejčtenějším deníkem v saské metropoli, ale do první světové války se náklad snížil o čtvrtinu a z vedoucí pozice byly vytlačeny.⁹⁵

Deník *Germania*, který se posléze zařadil mezi hlavní listy politického katolicismu, založili členové menšinových katolických spolků v Berlíně na obranu proti protestantské většině.⁹⁶ *Germania* se brzy po založení ocitla na bojišti Bismarckova *Kulturkampf*, z něhož katolický tisk ovšem paradoxně velmi profitoval.⁹⁷ Naopak na přelomu století význam *Germanie* notně poklesl, sloužila hlavně jako tribuna pro sdělování názorů stranického vedení, avšak pro čerstvé zprávy sahaly čtenáři jinam (v rámci katolického tisku byly oblíbenější *Kölnische Volkszeitung*)⁹⁸ a katolický tisk obecně byl značně roztržštěný.⁹⁹ Zaměření dovnitř strany trvalo i v meziválečných letech,¹⁰⁰ která ale znamenala pro Zentrum i jeho noviny období rozkvětu. Poslední číslo vyšlo 31. 12. 1938, nacisté deník zničili tím, že jej nutili přejímat agenturní zprávy, a tím *Germania* přišla o svůj vyhraněný charakter.¹⁰¹

V roce 1876, rok po sjednocovacím sjezdu německých socialistů v Gothě, vznikly i jednotné noviny, pojmenované tradičně *Vorwärts*.¹⁰² Už po dvou letech obtížných začátků však byly zakázány a nahradily je různé místní listy, mezi nimiž si nejvýznamnější postavení vydobyl ten berlínský – *Berliner Volksblatt*.¹⁰³ Po obnovení strany se stal v roce 1890 jejím oficiálním orgánem a o rok později přijal název *Vorwärts*.¹⁰⁴

Vývoj hlavních socialistických novin nebyl vůbec harmonický, v redakci docházelo ke sporům ať už kvůli dvojímu charakteru listu (ústřední orgán strany a zároveň lokální deník pro Berlín), nebo (především) kvůli otázkám politického směřování.¹⁰⁵ Za první světové války se přidaly i rozpory mezi vedením strany a redakcí, která odmítala válku obhajovat.¹⁰⁶ To nejhorší však mělo teprve přijít, když se na přelomu let 1918 a 1919 *Vorwärts* ocitnul uprostřed

⁹⁵ Tamtéž, s. 170.

⁹⁶ STIEGLER, Klaus Martin: *Germania (1871–1938)*. In: FISCHER, H.-D. (ed.): *Deutsche Zeitungen*, s. 299–313, s. 299.

⁹⁷ STÖBER, R.: *Deutsche Pressegeschichte*, s. 243.

⁹⁸ STIEGLER, K. M.: *Germania*, s. 301. *Germania* byla na rozdíl od *Kölnische Volkszeitung* vybrána jako pramen pro tuto práci jednak proto, že byla centrálním orgánem stranického vedení, jednak proto, že *Kölnische Volkszeitung* nejsou dostupné v digitalizované podobě.

⁹⁹ STÖBER, R.: *Deutsche Pressegeschichte*, s. 243.

¹⁰⁰ STIEGLER, K. M.: *Germania*, s. 307.

¹⁰¹ STIEGLER, K. M.: *Germania*, s. 312.

¹⁰² Úderný název *Vorwärts* (Vpřed) používaly různé radikální a levicové tiskoviny už od roku 1819. SCHULZE, Volker: *Vorwärts (1876–1933)*. In: FISCHER, H.-D. (ed.): *Deutsche Zeitungen*, s. 329–347, s. 330.

¹⁰³ Tamtéž, s. 331.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 334.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 335–336.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 338.

bitevního pole mezi komunisty a většinovou SPD, k níž se redakce přikláněla.¹⁰⁷ Po nástupu nacistů k moci a zákazu SPD vycházel jako *Neuer Vorwärts* v Praze (později v Paříži) a byl do Německa pašován.¹⁰⁸

Předchůdcem známého propagandistického deníku nacistů byl bezvýznamný mnichovský týdeník *Münchener Beobachter*, který vycházel už od roku 1887.¹⁰⁹ Strana NSDAP ho získala do svého vlastnictví, už jako *Völkischer Beobachter*, v roce 1920.¹¹⁰ Nacisté si uvědomovali, že tisk je vedle politických shromáždění zásadní součástí propagandy, a tomu přizpůsobili i obsah VB. Kromě útoků na demokracii a Židy se *Völkischer Beobachter* věnoval hlavně dění ve straně a cílenému budování kultu vůdce.¹¹¹ Propagandistickým účelům byla podřízena i vizuální podoba novin.¹¹² Kvalita obsahu však byla nevalná a jak píše P. de Mendelssohn, NSDAP získávala příznivce spíše pomocí masových shromáždění, v jejichž důsledku začali lidé číst její tiskoviny, než že by tomu bylo naopak.¹¹³ Postupný zánik velkého množství jiných periodik přiváděl k *Völkischer Beobachteru* stále další čtenáře, takže jeho náklad v roce 1944 dosáhl až 1,7 milionu ks.¹¹⁴

Münchener Neueste Nachrichten, které R. Stöber označuje jako masové periodikum, založil pod názvem *Neueste Nachrichten aus dem Gebiete der Politik* C. R. Schurich v roce 1848. Cílem bylo zkrátka přinášet názorově nezabarvené aktuální zprávy (viz název listu), a aby měly velký dopad, prodávaly se lacino a inzertní rubrika byla od začátku rozsáhlá.¹¹⁵

Rozvoj tohoto deníku byl závratný, už po dvou letech se s nákladem 12 000 ks vyhoupl na první příčku žebříčku oblíbenosti bavorských médií.¹¹⁶ Původní apolitičnost novin v té době už vzala zaslouhu, podle P. Hosera byly *Neueste Nachrichten* v Mnichově po roce 1870 „nejrozhodnějším průkopníkem německé jednoty,“ zároveň však poněkud paradoxně zůstávaly loajální k bavorskému dvoru.¹¹⁷ Vývoj politické orientace *Münchener Neueste Nachrichten* byl

¹⁰⁷ SCHULZE, V.: *Vorwärts*, s. 340–341.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 345.

¹⁰⁹ PLEWNIA, Margarethe: *Völkischer Beobachter (1887–1945)*. In: FISCHER, H.-D. (ed.): *Deutsche Zeitungen*, s. 381–390, s. 381.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 381.

¹¹¹ Tamtéž, s. 383.

¹¹² Tamtéž, s. 387.

¹¹³ DE MENDELSSOHN, P.: *Zeitungsstadt Berlin*, s. 391.

¹¹⁴ PLEWNIA, M.: *Völkischer Beobachter*, s. 390.

¹¹⁵ HOLZ, K. A.: *Münchener Neueste Nachrichten*, s. 192.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 193.

¹¹⁷ „1870 wurde die Zeitung aber in München zum entschiedensten Vorkämpfer der deutschen Einheit.“ HOSER, Paul: *Münchener Neueste Nachrichten*. In: *Historisches Lexikon Bayerns*. Dostupné online z: https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/M%C3%BCnchner_Neueste_Nachrichten [cit. 30. 1. 2024].

mezi světovými válkami plný výkyvů směrem ke krajní pravici a zase od ní pryč.¹¹⁸ Možná, že než jako nevyhraněný masový list by bylo proto lepší *Münchener Neueste Nachrichten* označovat jako noviny bez stálého politického ukotvení.

Mezi masový tisk je možné zařadit i rodinný časopis *Gartenlaube*. Jeho zakladatel E. Keil připravil projekt tohoto týdeníku, když si odpykával trest ve vězení za své aktivity v revolučním roce 1848.¹¹⁹ Přestože obsah časopisu jevil určité liberální tendence, bylo ústředním cílem čtenáře pobavit a poučit.¹²⁰ V *Gartenlaube* vycházely povídky nebo i celé romány na pokračování od známých autorů (např. Theodor Fontane)¹²¹, naučné články z různých oblastí vědy, nebo i informace o aktuálním dění. Největších úspěchů *Gartenlaube* dosahovalo krátce po sjednocení Německa, kdy jeho náklady byly vůbec největší mezi německými periodiky.¹²²

Satirický týdeník *Fliegende Blätter*, který brzy zaujal mezi podobnými periodiky v Německu přední postavení, vznikl v Mnichově r. 1844.¹²³ Svého úspěchu dosáhly *Fliegende Blätter* hlavně díky své programové apolitičnosti v otázkách vnitřní politiky – jinak však kritikou nešetřily (např. pokud šlo o sociální otázky nebo zahraničí).¹²⁴ Nejúspěšnějším obdobím pro ně byl konec 19. století, kdy se náklad blížil ke 100 000, ale jejich vydávání (stejně jako v případě *Kladderadatsche*) pokračovalo až do r. 1944.¹²⁵

Pod zvukomalebným názvem *Kladderadatsch*, který v dolnoněmeckých nářečích odpovídá podle různých zdrojů českému citoslovci „řach“¹²⁶ nebo také spojení „páté přes deváté“,¹²⁷ vycházel v Berlíně od roku 1848 ilustrovaný satirický týdeník. Na rozdíl od *Fliegende Blätter* běžně dával prostor i politické satíře.¹²⁸ Obzvláště ho proslavily karikatury Otty von Bismarcka a Napoleona III. od W. Scholze.¹²⁹

¹¹⁸ Tamtéž

¹¹⁹ STÖBER, R.: *Deutsche Pressegeschichte*, s. 269.

¹²⁰ Tamtéž.

¹²¹ Jeden z jeho příspěvků se týká i bitvy u Hradce Králové: FONTANE, Theodor: *Am Tage nach der Schlacht. Zur Erinnerung an den vierten Juli 1866*. *Gartenlaube*, 17, 1869, č. 27, s. 424–427.

¹²² STÖBER, R.: *Deutsche Pressegeschichte*, s. 270.

¹²³ *Fliegende Blätter*. In: Meyers Großes Konversations-Lexikon. 6. díl. Leipzig 1906, s. 693. Dostupné online z: <http://www.zeno.org/Meyers-1905/A/Fliegende+Bl%C3%A4tter?hl=fliegende+blatter> [cit. 31. 1. 2024].

¹²⁴ STÖBER, R.: *Deutsche Pressegeschichte*, s. 277.

¹²⁵ Tamtéž, s. 278.

¹²⁶ *Kladderadatsch*. In: Meyers Großes Konversations-Lexikon. 11. díl. Leipzig 1907, s. 86. Dostupné online z: <http://www.zeno.org/Meyers-1905/A/Kladderadatsch>. [cit. 31. 1. 2024].

¹²⁷ STÖBER, R.: *Deutsche Pressegeschichte*, s. 278.

¹²⁸ Tamtéž.

¹²⁹ *Kladderadatsch*, s. 86.

Vzhledem k tématu této práce byl mezi zdroje článků vybrán i jeden vojenský časopis. Týdeník *Allgemeine Militär-Zeitung* byl jako cíleně apolitický, aby spojoval vojáky v celém Německém spolku¹³⁰ a aby mohl být opravdu svobodným diskusním fórem pro výměnu názorů, bylo zvykem příspěvky nepodepisovat.¹³¹ o významu *Allgemeine Militär-Zeitung* svědčí to, že v roce 1866 byly „se zájmem čteny na obou stranách.“¹³² Jejich konec přinesl přelom 19. a 20. století, kdy s časem plynoucím od poslední války klesal zájem o vojenský časopis (ať už ze strany přispěvatelů nebo čtenářů) a vydávání komplikovala i pravidla pro píšící důstojníky, která se v podstatě rovnala cenzuře.¹³³

¹³⁰ FLÖRING, Karl: *Zur Geschichte der Allgemeinen Militär-Zeitung, 1826–1902*. *Militärhistorische Zeitschrift*, 18, 1975, č. 2, s. 11–33, s. 11.

¹³¹ Tamtéž, s. 12.

¹³² „Sehr bezeichnend für die Stellung, die das Blatt einnahm, war die Tatsache, daß sie während des Krieges auf beiden Seiten mit Interesse gelesen wurde.“ Tamtéž, s. 21.

¹³³ Pokud chtěl důstojník zveřejnit nějaký text, musel být předem schválen jeho nadřízeným. Tamtéž, s. 29.

4. Typy a množství článků

4.1 Klasifikace článků

Novinové články, které připomínají výročí bitvy u Hradce Králové, se podle obsahu dají přibližně rozdělit do čtyř kategorií. Obsahově podnětější pro výzkum obrazu války a výkladu jejích důsledků jsou články k výročí v užším smyslu, osobní vzpomínky a přehledy (často rakouského) tisku, ale objevují se také zprávy nebo oznámení o připomínkových akcích. Od článků k výročí v užším smyslu by bylo možné oddělit ještě články instrumentalizující výročí, které o něm pojednávají nikoli v historickém, ale v momentálním kontextu a používají ho jako argument v nějakém sporu; stanovit hranici, kdy se hodnocení následků bitvy už stává komentářem k současnosti, je však téměř nemožné. Z článků, které se vymykají této kategorizaci, stojí za zmínku např. oslavné básně, anekdoty v humoristických listech nebo cestopisná reportáž z bojišť 25 let poté.¹³⁴

V **článcích k výročím v užším smyslu**, které mezi zde zkoumanými články obvykle patří k rozsáhlejším (typicky alespoň půl sloupce), někdy bývají vyličeny příčiny bitvy a předchozí vývoj, samotná bitva i následné dění ve vztazích obou mocností až do doby jejich vydání. Tyto články se pohybují na velmi široké škále mezi ideologií a objektivním výkladem. Míra objektivnosti logicky závisí i na době, v níž vyšly, a periodiku, které je otisklo. Tak je např. rozbor bojů kavalerie v *Allgemeine Militär-Zeitung*¹³⁵ velmi objektivní, protože tento časopis byl záměrně nestranný, aby spojoval všechny německy mluvící důstojníky.¹³⁶ Naopak články *Kölnische Zeitung* z roku 1941 jsou poplatné době svého vzniku, přestože jejich autory jsou profesori historie, na což úvody obou článků upozorňují.¹³⁷

Neodmyslitelnou součástí připomínání výročí je jeho vztahování k současnosti. Ve formě novinových článků k němu někdy dochází i tak, že je výročím argumentováno v otázce, která se samotnou minulou událostí má jen málo společného. Příkladem takového textu je např. článek *Heut sind es sechzehn Jahre her ...* v *Berliner Tageblattu*. Už datem vydání se vymyká, neboť je to jediný dohledaný článek z roku 1882. Navzdory tomu, že se na výročí odvolává

¹³⁴ *Von Podol nach Königgrätz I.* Kölnische Zeitung, 3. 7. 1896, č. 613, s. 1–2 a *Von Podol nach Königgrätz II.* Kölnische Zeitung, 4. 7. 1896, č. 616, s. 1–2.

¹³⁵ *Die drei Cavaleriegefechte in der Schlacht bei Königgrätz am 3. Juli 1866.* Allgemeine Militär-Zeitung, 13. 7. 1870, č. 28, s. 217–219.

¹³⁶ FLÖRING, K.: *Zur Geschichte der Allgemeinen Militär-Zeitung*, s. 11.

¹³⁷ MEYER, Arnold Oskar: *Bismarck und Königgrätz.* Kölnische Zeitung, 22. 6. 1941, č. 312, 5 a 27. 6. 1941, č. 321, s. 4.

a MOMMSEN, Wilhelm: *Frankreich und Königgrätz.* Kölnische Zeitung, 3. 7. 1941, č. 332, s. 1–2.

hned v první větě, jeho skutečným sdělením je ovšem, že to, že Bismarckovo jednání v roce 1866 bylo správné a úspěšné, ještě neznamená, že je správné i o šestnáct let později.¹³⁸

Dalším typem článků jsou tzv. **přehledy tisku**, tedy texty tvořené výběrem citací či parafrází z jiných periodik. Přesto nejsou coby pramen méněcenné, protože výběr zdrojů odpovídá vždy tomu, jaký pohled chtěl jeho autor zprostředkovat čtenářům. Tak např. *Provinzial-Correspondenz* 10. července 1867¹³⁹ cituje vesměs články, které se shodují s její konzervativní orientací a pocházejí z novin z východních oblastí Pruska, kde tento vládní týdeník převážně nacházel publikum, naopak *Allgemeine Zeitung* některé konzervativní noviny kritizují: „[*Kreuzzeitung*] chtějí být hrdé na onen den, ale i pokorné, neboť ‚věvec vítězství nám byl dán z milosti Boží.‘ [...] Chtějí truchlit s těžce zasaženými vdovami a sirotky, ale i radovat se...“¹⁴⁰ Často jsou také otiskovány úryvky z rakouských listů (až na ojedinělou výjimku českých *Národních listů*¹⁴¹ vždy německojazyčných – *Neue Freie Presse*, *Neues Wiener Tagblatt* aj.), jejichž hodnocení významu událostí roku 1866 se shoduje s německými novinami.¹⁴²

Osobní vzpomínky účastníků bitvy se od článků k výročí v užším smyslu odlišují subjektivní perspektivou svých autorů, kteří se většinou zaměřují spíše na vlastní prožitky než na „velké dějiny“. Specifikem vzpomínek je také to, že se ve větší míře v novinách objevují až s určitým časovým odstupem (alespoň 20 let od bitvy). Někdy bývají značně rozsáhlé a literárně pojaté, jako ty, jež otisklo *Gartenlaube*.¹⁴³

Vzhledem k jejich specifikům jsou posledním jmenovaným dvěma typům článků věnovány v této práci zvláštní kapitoly.¹⁴⁴ **Zprávy o připomínkových akcích** (či pozvánky na ně) často nebývají delší než jeden odstavec, ale např. v roce prvního výročí bitvy jsou některé z nich rozsáhlejší, když popisují oslavy v berlínských školách¹⁴⁵ nebo výpravu saských

¹³⁸ *Heut sind es sechzehn Jahre her...* Berliner Tageblatt, 3. 7. 1882, č. 304, s. 1.

¹³⁹ *Die Frucht der vorjähriger Siege*. Provinzial-Correspondenz, 10. 7. 1867, č. 28, s. 1–2.

¹⁴⁰ „Sie will stolz sein an diesem Tag, aber auch demüthig, weil ‚Gott der Herr uns den Siegerkranz aus Gnaden geschenkt hat.‘ Sie will trauern mit den schwer getroffenen Witwen und Waisen, aber sich auch freuen...“ *Unter trübem Himmel...* Allgemeine Zeitung, 6. 7. 1867, č. 187, s. 3043.

¹⁴¹ *Aus Österreich*, 3. Juli. *Die tschechischen Blätter...* Allgemeine Zeitung, 6. 7. 1886, č. 185, s. 2699.

¹⁴² Např. *Vierzig Jahre nach Königgrätz*. Germania, 3. 7. 1906, č. 148, s. 1.

¹⁴³ Z.: *Vier Stunden in Reserve bei Königgrätz. Eine Erinnerung zum Jahrestage der Schlacht vom 3. Juli 1866*. *Gartenlaube*, 1868, č. 27, s. 420–424. či FONTANE, Theodor: *Am Tage nach der Schlacht*.

¹⁴⁴ Kapitoly 7. *Osobní svědectví účastníků bitvy* a 8. *Oslavy výročí a připomínka padlých – příklad roku 1867*.

¹⁴⁵ *Der 3. Juli als Jahrestag des Sieges...* Königlich privilegirte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen, 4. 7. 1867, č. 153 (druhá příloha), s. 2.

důstojníků na bojiště.¹⁴⁶ Nevyjadřují se většinou k výročí přímo, ale oslavy, o nichž referují, byly stejně významnou součástí komemorace jako články k výročím v užším smyslu.

4.2 Množství článků

Množství článků může ukázat, jak frekventovaným tématem veřejné debaty výročí byla. Nejvíce se jich objevilo hned v roce 1867 a také při pětadvacátém výročí. Počátkem 90. let 19. století však už nikdo z významných postav roku 1866 nebyl aktivní ve veřejném životě: Otto von Bismarck už nebyl kancléřem a císaři Vilém I. i Friedrich III. a Helmuth von Moltke byli mrtvi. Tím jako by se bitva u Hradce Králové posunula ve veřejném mínění hlouběji do minulosti a v následujících letech se na ni vzpomínalo stále méně a většinou už pouze v letech kulatých výročí.

Někdy však výrazné události v době výročí vzpomínku na bitvu u Hradce Králové odsunuly zcela do pozadí, jako už při jejím pátém výročí v roce 1871, tedy při prvním po vítězství Severoněmeckého spolku ve válce s Francií a vznikem jednotného císařství. K tomuto zastínění došlo spíše v uvažování novinářů než v samotných novinách, protože např. i sice nepsaly o výročí Hradce Králové, ale ani o prusko-francouzské válce.¹⁴⁷ Podobně tomu bylo i za první světové války při padesátém výročí, k němuž se vyjádřily pouze konzervativní listy. Nevelké množství článků k výročím bitvy je typické i pro Výmarskou republiku a období nacistické diktatury.

Kölnische Zeitung jsou noviny, v nichž se ze všech zkoumaných periodik nachází vůbec nejvíce článků k výročím bitvy u Hradce Králové. Následující tabulka představuje jejich výskyt v čase a to, k jakým typům se dají zařadit. Tabulka obsahuje i články, které jinak pro účely práce využity nebyly. V tabulce chybí články o oslavách, neboť jejich velké množství by její vyznění deformovalo.

Rok	Počet článků
1867	1
1869	1
1871	0 (!)
1872	1
1876	1

¹⁴⁶Ueber die Einweihung ... Dresdner Nachrichten, 10. 7. 1867, č. 191, s. 1.

¹⁴⁷ Srv. Berliner Börsen-Zeitung, 3. 7. 1871, č. 312 a 313.

1886	1
1891	2
1896	2 (3) ¹⁴⁸
1906	2
1916	0 (!)
1926	1
1936	0
1941	2 (3)

Tezi, že význam konfliktu s Rakouskem a bitvy u Hradce Králové poněkud zastínila následná válka s Francií i na stránkách novin, potvrzuje příklad *Kölnische Zeitung* z prvních zářijových dní roku 1895, na něž připadlo 25. výročí bitvy u Sedanu. Oslavy vítězství jsou hlavním tématem novin po několik dní, k čemuž v *Kölnische Zeitung* v případě bitvy u Hradce Králové nedošlo ani při prvním výročí. Přestože se den bitvy u Sedanu jako národní svátek příliš neujal,¹⁴⁹ byly jeho pompézní oslavy po celém Německu důležitým námětem pro noviny.¹⁵⁰ Články, které by, podobně jako při výročích bitvy u Hradce Králové dlouze vykládaly příčiny a následky konfliktu, zde však chybí.

Co se týče množství článků v jednotlivých periodikách, nejvíce výročí bitvy u Hradce Králové reflektovaly liberální listy pruské provenience, tedy *Kölnische* a *Vossische Zeitung* a *Berliner Tageblatt*. V nich jsou také články nejpestřejší podle principu, že čím více dané noviny o bitvě psaly, tím také rozmanitěji. Naopak liberální média mimo Prusko se k výročím vyjadřovala méně často a případně i kriticky (článek *Allgemeine Zeitung Unter trübem Himmel...*).¹⁵¹ O něco méně často než liberální noviny psaly o výročích konzervativní *Berliner Börsen-Zeitung* spolu s politicky neukotvenými *Münchener Neueste Nachrichten*, zatímco katolická *Germania* věnovala výročím 3. července 1866 minimální pozornost stejně jako socialistický *Vorwärts*. Zřídka (konkrétně jen dvakrát) o bitvě u Hradce Králové napsaly v letech po ní i *Allgemeine Militär-Zeitung*. Humoristické listy či *Gartenlaube* publikovaly příspěvky s královéhradeckou tematikou pouze v prvních dvou desetiletích a jen výjimečně. V propagandistickém plátku nacistů *Völkischer Beobachter* pak jakákoli připomínka výročí

¹⁴⁸ Číselný údaj v závorce znamená, že jeden z článků vyšel po částech.

¹⁴⁹ Srv. kapitola 1. *Historické pozadí – od konfliktu roku 1866 k Trojspolku.*

¹⁵⁰ *Erinnerungsfeierlichkeiten.* *Kölnische Zeitung*, 3. 9. 1895, č. 758, s. 1–2.

¹⁵¹ *Unter trübem Himmel...* *Allgemeine Zeitung*, 6. 7. 1867.

bitvy u Hradce Králové chybí, což lze vysvětlit závěrem studie C. Nübela, že nacistická propaganda byla orientovaná na budoucnost, a nikoliv vysvětlování minulosti a také tím, že bismarckovské mýty a nacistická ideologie nebyly snadno slučitelné.¹⁵²

¹⁵² NÜBEL, Christoph: *Der Bismarck-Mythos in den Reden und Schriften Hitlers. Vergangenheitsbilder und Zukunftsversprechen in der Auseinandersetzung von NSDAP und DNVP bis 1933*. Historische Zeitschrift, 2014, č. 298, s. 349–380, s. 380.

5. Obraz bitvy u Hradce Králové v člancích k jejím výročím

5.1 Výklad o příčinách konfliktu

Výklad o nějaké události by neměl opominout její příčiny. Vzhledem k následnému vývoji ve vztazích protivníků z roku 1866 se však pro autory článků mohlo jednat o zapeklitou otázku: proč byla nutná válka, která přinesla tolik padlých a zraněných, když za nemnoho let spolu oba státy uzavřely spojenectví?

Většina článků se shoduje v tom, že ústřední příčinou střetu mezi Rakouskem a Pruskem bylo soupeření obou států o nadvládu v Německém spolku, jehož dosavadní podoba byla neudržitelná. Společně s tím se objevuje i tvrzení, že po válce nikdo netoužil, ale šlo o dějinnou nutnost, kterou nakonec uznalo dokonce i poražené Rakousko.¹⁵³ Podle článku *Kölnische Zeitung* k prvnímu výročí bylo viníkem právě Rakousko společně s jihoněmeckými státy, neboť už od Vídeňského kongresu setrvaly odmítaly pruské snahy o reformu Německého spolku („rozseknout osudový spolkový uzel“)¹⁵⁴. Nakonec tak měla Prusku zbýt jen strašlivá volba mezi bojem a dalším, „nekonečně hroznějším“¹⁵⁵ „olomouckým ponížením“. Přestože válku vyhlásilo Prusko jako první, bylo k ní donuceno a šlo o existenční boj.

Takto ostře protirakouský tón zaznívá ovšem pouze v roce prvního výročí bitvy, kdežto v pozdějších letech, kdy se už rakousko-německé „přátelství [...] tyčí vysoko jako věž nade všecka podezření,“¹⁵⁶ články vysvětlují příčiny války obvykle abstraktněji, např. latentním napětím mezi oběma státy¹⁵⁷ či nutností osvobodit je císařským řezem ze siamského srůstu.¹⁵⁸ Metafora války jako lékařského zákroku byla vůbec oblíbená: „...ona chirurgická operace [tedy válka mezi Pruskem a Rakouskem] byla nutná pro vyléčení starých německých dědičných

¹⁵³ *Vor fünfzehn Jahren*. Berliner Tageblatt, 2. 7. 1881.

¹⁵⁴ „...zu einem kühnen Durchhauen des verhängnißvollen Bundes-Knotens...“ *Der Jahrestag von Königgrätz*. Kölnische Zeitung, 3. 7. 1867, č. 182 (druhé vydání), s. 3.

¹⁵⁵ „...daß nur zwischen Sieg auf dem Schlachtfelde oder einem zweiten – unendlich viel schlimmeren Olmütz die bange Wahl blieb.“ Tamtéž.

¹⁵⁶ „...und heute steht unsere Freundschaft mit dem Kaiserstaate an der Donau ‚thurmhoch‘ über allen Verdächtigungen.“ *Vor fünfzehn Jahren*. Berliner Tageblatt, 2. 7. 1881.

¹⁵⁷ *Ein historisch bedeutsamer Tag ist der heutige...* Berliner Börsen-Zeitung, 3. 7. 1881, č. 319, s. 2.

¹⁵⁸ *Berlin, 3. Juli. Es ist heute fast unmöglich...* Kölnische Zeitung, 4. 7. 1876, č. 184, s. 5.

nemocí“.¹⁵⁹ Podle kritického článku Vorwärts šlo však o operaci značně bizarní: „A potom [...] byl amputovaný rakouský úd s pravým státnickým rozumem přilepen na německý pahýl.“¹⁶⁰

Dalšími příčinami mělo být vměšování cizích mocností do vnitroněmeckých otázek a závist, vyvolaná pruskými úspěchy např. při „zkrocení dánské zpupnosti“ v roce 1864.¹⁶¹ Touhu německých vlastenců po sjednocení nemohlo Rakousko splnit, jelikož je „ze tří čtvrtin maďarsko-slovanská mocnost“¹⁶² a jeho postavení v Německém spolku bylo dáno jen tím, že „nimbus císařské koruny a moc tradice“ působily ještě dlouho do 19. století.¹⁶³ To, že se Bismarckem vedené Prusko proti autoritě spolku a rakouského císaře jako jeho hlavy vlastně vzbourilo, přiznává vzpomínkový článek hraběte Arthura Sehera-Thoße v *Germanii*, kde je válka je označena jako převrat („coup“) a Bismarck jako provokatér, ale zároveň i zakladatel nové pruské moci a pokračovatel díla Friedricha Velikého – „Nebyl snad Friedrich sám také rebelem proti císaři a říši?“¹⁶⁴

Pohledy, které by vinu za rozpoutání války nacházely na pruské straně, jsou výjimečné. Např. přehled tisku v *Allgemeine Zeitung* při 20. výročí bitvy cituje pražské německé noviny *Politik*, v nichž se tvrdí, že pruská vláda válku plánovala dlouho dopředu a Rakousku ji vnutila.¹⁶⁵ Zdá se, že redakce liberálních bavorských *Allgemeine Zeitung* se s tímto pravdivým¹⁶⁶ tvrzením do určité míry ztotožnila, když jej nijak kriticky nekomentuje.

5.2 Líčení bitvy samotné

Vlastní průběh bitvy u Hradce Králové obvykle nebývá ústředním tématem článků k jejím výročím. Existují samozřejmě výjimky, jako např. článek v *Norddeutsche Allgemeine Zeitung* z roku 1916,¹⁶⁷ ale jinak se často informace o pohybech vojsk vejdou do několika málo vět. V nich obvykle bývá stručně zmíněna trasa pochodu pruských armád do Čech

¹⁵⁹ „...daß jene chirurgische Operation zur Heilung der alten deutschen Erbkrankheiten notwendig war...“ *Berlin*, 3. Juli. *Der heutige Tag*... Kölnische Zeitung, 4. 7. 1886, č. 183 (první vydání), s. 1.

¹⁶⁰ *Berlin*, 3. Juli. *Wir sind wieder einmal*... Vorwärts, 4. 7. 1891, č. 184, s. 1.

¹⁶¹ *Ein Jahrzehnt ist dem Tage von Königgrätz*... Berliner Börsen-Zeitung, 3. 7. 1876, č. 303, s. 1–2.

¹⁶² „Oesterreich, das zu drei Viertheilen eine magyarisch-slavische Macht ist...“ *Tamtěž*.

¹⁶³ MEYER, Arnold Oskar: *Bismarck und Königgrätz*. Kölnische Zeitung, 22. 6. 1941.

¹⁶⁴ „War nicht Friedrich selbst ein Rebell gegen Kaiser und Reich gewesen? Von Kaiser und Reich in Bann und Acht erklärt worden? Hatte nicht auch er mit unzufriedenen Ungarn unterhandelt?“ *Enthüllungen über den Krieg von 1866*. Germania, 28. 6. 1881, č. 143, s. 2–3.

¹⁶⁵ *Aus Österreich*, 3. Juli. *Die tschechischen Blätter*... Allgemeine Zeitung, 6. 7. 1886.

¹⁶⁶ Srv. BĚLINA, P. – FUČÍK, J.: *Válka 1866*, s. 79–83 (vývoj před válkou) a s. 189 (příprava války).

¹⁶⁷ V. L.: *Königgrätz. 3. Juli 1866–3. Juli 1916*. Norddeutsche Allgemeine Zeitung, 2. 7. 1916, č. 181 (příloha druhého vydání), s. 1.

a vyjmenováno několik míst předchozích střetnutí (obvykle Jičín, Náchod, Trutnov nebo Česká Skalice). Pro redakce politických periodik, jejichž hlavní náplní bylo politické zpravodajství a komentáře, i pro jejich čtenáře byly patrně zajímavější analýzy příčin a dopadů konfliktu než popis pohybů vojsk či detaily z bitvy.

Jedna informace v naprosté většině článků schází – počty padlých a zraněných. Ze všech 91 zde zkoumaných článků je uvádí pouze *Dresdner Nachrichten* v roce 1906.¹⁶⁸ Zapadá to do obecného trendu zdůrazňovat spíše hrdinství a úspěchy v boji než raněné a padlé. I vzhledem k následnému vývoji ve vztazích Rakouska(-Uherska) a Pruska, resp. Německa jsou jako udatní bojovníci chváleni vojáci obou stran.¹⁶⁹

Dalšími hrdiny jsou ale třeba také lékaři, jejichž obětavost velmi zapůsobila na T. Fontaneho.¹⁷⁰ V tomto směru stojí za zmínku i krátký článek s titulkem „Nevděk světem vládne“ (*Undank ist der Welt Lohn*) v *Münchener Neueste Nachrichten* z roku 1891, který vytýká Rakousku, že v roce 1866 ještě nepřistoupilo k ženevské konvenci, a tak se mohla stát taková nehoráznost, jako že rakouský husar vzal do zajetí pruského lékaře, který mu před několika okamžiky ošetřil zranění.¹⁷¹ Článek však na Rakousko neútočí, daleko spíš prezentuje událost jako anekdotickou historku.

Líčení hrůzy a utrpení, které se sebou válka přináší, se nachází především ve vzpomínkových textech očitých svědků. Např. T. Fontane popisuje utrpení raněných, Rakušanů jako Prusů, nebo otce, který přišel o svého syna, ale vlastenecké nadšení mu dodává útěchu: „Na druhý den pohřbil plukovník von Pape svého jediného syna. [...] obrátil se k důstojníkům svého regimentu shromážděným kolem hrobu se slovy: ‚Pánové, toto je za námi, my však jdeme

¹⁶⁸ Článek zčásti reprodukuje přednášku ředitele školy Vettera na slavnostním shromáždění jmenovaného spolku: „Er behandelte im besonderen die Entscheidungsschlacht des deutschen Krieges, die Schlacht von Königgrätz am 3. Juli 1866, wo 221 000 Mann preußische Truppen mit 770 Geschützen 214 000 Oesterreichern und Sachsen it annähernd ebensoviel Geschützen unter Feldzeugmeister Benedek in blutigem zwölfstündigen Kampfe gegenüberstanden, wobei die Oesterreicher 1813 Offiziere, 41 499 Mann, darunter 202 Offiziere und 12 677 mann unverwundet gefangen, die Sachsen 55 Offiziere, 1446 Mann verloren. Die Preußen büßten 360 Offiziere und 8812 Mann ein.“ *Der Militär-Verein Dresden-Löbtau... Dresdner Nachrichten*, 17. 7. 1906, č. 194, s. 3. Stejná čísla uvádí i BĚLINA, P. – FUČÍK, J.: *Válka 1866*, s. 444.

¹⁶⁹ „Mit einem ebenbürtigen Gegner hatten wir gerungen im ehrlichen, ritterlichen Kampf.“ „Daß die Schlacht keine Vernichtungsschlacht wurde, hatte zwei Ursachen. Die eine war der Heldenmut der österreichischen Kavallerie und Artillerie, [...] die sich selbst opfernd [...]ermöglichte [...] die Rettung der geschlagenen Armee.“ v. L.: *Königgrätz*. Norddeutsche Allgemeine Zeitung, 2. 7. 1916.

¹⁷⁰ FONTANE, T.: *Am Tage nach der Schlacht*, s. 424.

¹⁷¹ (*Undank ist der Welt lohn.*). *Münchener Neueste Nachrichten*, 11. 7. 1891, č. 308, s. 2.

vpřed s Bohem za krále a vlast.“¹⁷² Autor podepsaný zkratkou F. Soh. v *Berliner Tageblattu* zase akcentuje strašlivou žízeň, která vojáky sužovala.¹⁷³

Jako předpoklady pruského vítězství uvádějí připomínkové články obvykle schopnosti pruské armády, které jsou dané mj. brannou a školní povinností¹⁷⁴ a výjimečně blízkým vztahem armády a národa,¹⁷⁵ kvalitní strategii pruské armády a chaos v rakouském vedení,¹⁷⁶ lepší pruskou výzbroj a v neposlední řadě i pomoc Boží.¹⁷⁷ Slovo „jehlovka“ (das Zündnadelgewehr) se v textech k výročí vyskytuje poprvé až v roce 1891 ve válečném deníku korunního prince Friedricha: „...ztráty způsobené jehlovkami jsou kolosální.“¹⁷⁸ Pozdější text *Vossische Zeitung* ale jejich rozhodující význam popírá.¹⁷⁹ *Frankfurter Zeitung* v roce 1906 zmiňuje také nespolehlivost národnostně pestré rakouské armády.¹⁸⁰ Vyjadřování vděku za Boží pomoc mělo také svůj vývoj, související s postupnou sekularizací společnosti – objevuje se především v prvních letech po bitvě, zatímco od sedmdesátých let prakticky mizí. Netýká se jen konzervativních listů jako *Provinzial-Correspondenz*¹⁸¹ nebo *Kreuzzeitung* (citovaných v *Allgemeine Zeitung*),¹⁸² ale i liberálnějších *Kölnische Zeitung*.¹⁸³

¹⁷² „Am andern Tage begrub Oberst v. Pape seinen einzigen Sohn. [...], wandte er sich an die um dasselbe [Grab] versammelten Officiere seines Regiments mit den Worten: ‚Meine Herren, das liegt hinter uns, wir aber gehen vorwärts mit Gott für König und Vaterland.‘“ FONTANE, T.: *Am Tage nach der Schlacht*, s. 427

¹⁷³ SOH., F.: *Vormarsch auf Königgrätz. (3. Juli 1866.) Eine Kriegserinnerung*. *Berliner Tageblatt*, 3. 7. 1906, č. 331, s. 2.

¹⁷⁴ *München, 4. Juli. Das Gedächtnis der Schlacht...* *Allgemeine Zeitung*, 4. 7. 1891, č. 183 (večerní vydání), s. 1.

¹⁷⁵ „Unser preußisches und für die Zukunft unser deutsches Heer ist mehr als das Heer irgend einer andern heutigen Nation ein ‚Volk in Waffen‘ und eben deshalb sind hier mehr, als bei irgend einer andern heutigen Nation, die Gedanken und Zwecke des Volkes und des Heeres ganz untrennbar.“ *Der Jahrestag von Königgrätz*. *Kölnische Zeitung*, 3. 7. 1867.

¹⁷⁶ *Zur geheimen Geschichte des Jahres 1866*. *Kölnische Zeitung*, 1. 7. 1872, č. 181 (druhé vydání), s. 2.

¹⁷⁷ *Der Tag von Königgrätz*. *Provinzial-Correspondenz*, 3. 7. 1867, č. 27, s. 1–3, s. 3.

¹⁷⁸ „...die Verluste durch's Zündnadelgewehr seien kolossal.“ *Tagebuch des preußischen Kronprinzen (Kaiser Friedrichs) im Feldzuge 1866*. *Münchener Neueste Nachrichten*, 5. 7. 1891, č. 297, s. 9.

¹⁷⁹ „Es ergibt sich nun einwandfrei, daß der Feldzug in Böhmen verloren werden mußte, nicht so sehr wegen des überlegenen preußischen Zündnadelgewehrs, als wegen der völligen Zerfahrenheit und Unzulänglichkeit der [österreichischen] Heeresleitung.“ *Wie sich ein geschlagener Feldherr benimmt. Der Sündenbock von Königgrätz*. *Vossische Zeitung*, 13. 7. 1926, č. 326, s. 4.

¹⁸⁰ *Rückblicke*. *Frankfurter Zeitung*, 5. 7. 1906, č. 183 (druhé ranní vydání), s. 1

¹⁸¹ „Mit innigem Dank gegen Gott, gegen unseren König und unser Kriegsheer...“ *Die Frucht der vorjähriger Siege*. *Provinzial-Correspondenz*, 10. 7. 1867.

¹⁸² „...weil Gott der Herr uns den Siegerkranz aus Gnaden geschenkt hat.“ *Unter trübem Himmel...* *Allgemeine Zeitung*, 6. 7. 1867.

¹⁸³ „... das Herz voll Dankes gegen Gott, den höchsten Lenker der Schlachten.“ *Der Jahrestag von Königgrätz*. *Kölnische Zeitung*, 3. 7. 1867.

5.3 Obraz vojevůdců

Líčení bitvy se ve člancích k výročím samozřejmě neobejde beze zmínek o vojevůdcích obou bojujících stran. Pozornost, která je jim věnována, však není vůbec rovnoměrná. Nejčastěji články oslavují pruského krále a korunního prince Friedricha, zatímco např. Moltke nebo Roon jsou zmiňováni jen výjimečně. V líčení role Viléma II. se spojuje úcta k monarchii i jeho pokročilému věku, navzdory němuž byl u Hradce Králové (na rozdíl od o polovinu mladšího rakouského císaře) k velké radosti svých vojáků osobně přítomen: „Vtom se za našimi pochodujícími kolonami rozezněl hlasitý, nekonečný jásot [...], to přijížděl náš starý král *Vilém...*“ (zdůrazněno v originále).¹⁸⁴ Oblíbenou postavou článků je také jeho syn Friedrich, velitel armády, jejíž zásah přinesl rozhodující obrat v bitvě.¹⁸⁵ V roce 1891, kdy byl tři roky po krátkém panování a předčasně smrti Friedricha III. zveřejněn jeho deník z tažení do Čech, je líčen jako ideální voják i panovník: „silný vojácký duch a vznešená humanita, které naplňovaly jeho charakter, jsou vyjádřeny na každé stránce.“¹⁸⁶ Jako ideální člen rodu Hohenzollernů a mučedník, který obětoval svůj život za vlast a krále, vystupuje princ Anton, hrdina básně *Der Trunk aus einer Flasche* a oslavného článku v *Allgemeine Zeitung*.¹⁸⁷ Není náhodou, že oba listy, které o něm při výročích psaly, vycházely v Mnichově, neboť pocházel ze sigmaringenské, tedy jihoněmecké větve dynastie.

Postavou, která se objevuje vůbec nejčastěji, je kancléř Otto von Bismarck. Až na několik kritických článků bývá líčen jako geniální státník a strůjce německého sjednocení: „...a byl pouze Jeden muž, který uvažoval dost odvážně a byl dost pevný, aby sám skrze krev a železo usiloval o splnění cíle, jenž naplňoval německá srdce již po staletí“ (zdůrazněno v originále).¹⁸⁸ To, že byl u Hradce Králové osobně přítomen, však články obvykle neakcentují.

O ostatních velitelích pruské armády noviny píší obvykle až v pozdějších letech, např. Moltkeho strategickou genialitu (*Norddeutsche Allgemeine Zeitung* v roce 1916 ho přirovnávají

¹⁸⁴ „Da ertönte plötzlich in den hinter uns marschirenden Colonnen lauter, endloser Jubel, und, umgeben von seiner Stabswache, in offenem Wagen, kam unser greiser König Wilhelm daher.“ Z.: *Vier Stunden in Reserve bei Königgrätz*, s. 422.

¹⁸⁵ BĚLINA, P. – FUČÍK, J.: *Válka 1866*, s. 373.

¹⁸⁶ „... der kräftige soldatische Geist und die edle Humanität, welche den hohen Herrn erfüllten, kommen auf jeder Seite zum Ausdruck.“ (*Das Tagebuch des preußischen Kronprinzen aus dem Feldzuge 1866*). Münchner Neueste Nachrichten, 3. 7. 1891, č. 293, s. 4.

¹⁸⁷ ALBRECHT, Heinrich: *Der Trunk aus einer Flasche*. Fliegende Blätter, 1867, č. 1142, s. 172 a *Anton Prinz von Hohenzollern. Ein Gedenkblatt*. Allgemeine Zeitung, 3. 7. 1891, č. 182 (raní vydání), s. 1–2.

¹⁸⁸ „... und nur Einen Mann gab es, der kühn genug dachte und fest genug zugriff, um selbst durch Blut und Eisen nach dem Ziele zu streben, das deutsche Herzen seit Jahrhunderten erfüllte.“ *Als vor fünfundzwanzig Jahren die Sonne heraufstieg...* Dresdner Nachrichten, 4. 7. 1891, č. 185, s. 1.

k Hannibalovi)¹⁸⁹ jako jednu z příčin pruského vítězství jmenují až *Frankfurter Zeitung* v roce 1906.¹⁹⁰ Po první světové válce do článků k výročí bitvy u Hradce Králové proniká ještě jeden její účastník – tehdy devatenáctiletý poručík Paul von Hindenburg.¹⁹¹

Podobně málo jako těm pruským se, až na výjimky, věnují novinové články velitelům rakouským, ale např. v roce 1926, když rakouské archivy odtajnilo spisy o vyšetřování porážky, vyšly dva články, které Benedeka chválí jako ideál chování poraženého vojevůdce, když vzal všechnu vinu na sebe, což ovšem vídeňská nejvyšší místa nedoceníla.¹⁹² Naopak veskrze negativními postavami jsou např. už v článku *Kölnische Zeitung* z roku 1872 další rakouští velitelé A. von Henikstein a G. von Krismanić: „Polní podmaršálek Henikstein [...] trávil celý čas péčí o svá nemocná játra. [...] Přenechal nejdůležitější dispozice svému pobočníkovi Krismanićovi, který, jakožto velký krasavec, nečinil nic jiného, než že se věnoval kultu lásky.“¹⁹³ Literatura sice potvrzuje jejich selhání, avšak to tkvělo daleko spíše v pasivitě a doktrinářském uvažování obou důstojníků, než v „péči o nemocná játra“ či „kultu lásky“, jak tvrdí *Kölnische Zeitung*.¹⁹⁴

¹⁸⁹ V dané části textu se vlastně jedná o bitvu u Sedanu. v. L.: *Königgrätz*. Norddeutsche Allgemeine Zeitung, 2. 7. 1916.

¹⁹⁰ „...glaubt aber wirklich jemand, daß der ob seiner Mission todtraurige und von vornherein in sein Schicksal ergebene Benedek bei der rückständigen Bewaffnung seiner Truppen und der Unzuverlässigkeit so vieler Teile seiner national bund gewürfelten Armee ein ebenbürtiger Gegner des kühlen Strategen Moltkes, des Zündnagelgewehrs und des begeisterten preußischen Heeres gewesen sei?“ *Rückblicke*. Frankfurter Zeitung und Handelsblatt, 5. 7. 1906.

¹⁹¹ *Mit Hindenburg bei Königgrätz*. Vossische Zeitung, 5. 5. 1932, č. 215–216, s. 6 nebo *Hindenburgs Verwundung vor 60 Jahren*. Berliner Börsen-Zeitung, 4. 7. 1926, č. 305, s. 3.

¹⁹² *Wie sich ein geschlagener Feldherr benimmt*. Vossische Zeitung, 13. 7. 1926 či *Der Besiegte von Königgrätz*. Frankfurter Zeitung und Handelsblatt, 11. 7. 1926, č. 509, s. 1.

¹⁹³ „F[eld]M[arschall]L[ieutenant] Henikstein, seit Langem leberkrank, brachte seine ganze Zeit mit der Pflege seiner kranken Leber zu. [...] Er überließ die wichtigsten Dispositionen seinem Adlatus Krismanić, welcher, ein schöner Mann seinerseits nichts Anderes tat, als den Cultus der Liebe zu pflegen.“ *Zur geheimen Geschichte des Jahres 1866*. Kölnische Zeitung, 1. 7. 1872.

¹⁹⁴ BĚLINA, P. – FUČÍK, J: *Válka 1866*, s. 192 (Krismanić), resp. s. 287 (Henikstein).

6. Hodnocení významu bitvy u Hradce Králové

6.1 Pojetí důsledků vítězství pro Prusko, resp. Německo a jeho vztahy s Rakouskem(-Uherskem) do roku 1918

Hodnocení toho, jaký vývoj po roce 1866 následoval, je významnou součástí téměř veškerých článků kromě některých osobních vzpomínek a textů o připomínkových akcích. Zároveň je z dlouhodobého hlediska nejproměnlivější složkou její komemorace, neboť v něm nejvíce se odráží momentální dění.

O nadějně perspektivě budoucích vztahů svědčí to, že už ani v roce 1867, rok po konfliktu, není Rakousko nikde líčeno jako nepřítel. Články si ho příliš nevšímají, nepřítel je značně nekonkrétní, což patrně souvisí s tím, že jazykově, kulturně i historicky blízké Rakousko v německých zemích (na rozdíl od Francie, poražené o několik málo let později) nebylo vnímáno jako nesmiřitelný protivník. Článek *Kölnische Zeitung* k prvnímu výročí označuje Prusko a Rakousko vícekrát jako „znenárodněné bratry“.¹⁹⁵ Tento narativ přetrvává i v dalších letech a s tím, jak se oba státy k sobě přibližovaly, vyznívají některé články, jako by pruská armáda u Hradce Králové bojovala především proti abstraktním problémům nejednoty německých států a vměšování cizích mocností, a až v druhé řadě proti fyzickým Rakušanům.

Přestože sjednocení Německa pod vládou Viléma I. a Otty von Bismarcka nebylo ještě v roce 1867 dokončeno, nacházejí novinové články k prvnímu výročí bitvy u Hradce Králové její význam právě v tom, že k němu otevřela cestu. Např. *Kölnische Zeitung* uzavírají svůj rozsáhlý text tvrzením, že v uplynulém roce byly na sever i na jih od Mohanu položeny pevné základy budoucího jednotného státu.¹⁹⁶ Některé jiné články jsou však opatrnější – např. *Provinzial-Correspondenz* cituje ze *Schlesische Zeitung*, které píše, že důležitost konfliktu roku 1866 v plně docení až příští generace.¹⁹⁷

Výjimkou potvrzující pravidlo je článek *Unter trübem Himmel...*, který vyšel v *Allgemeine Zeitung* 6. 7. 1867. Už první věta naznačuje, jak se jeho autor k výročí staví: „Pod zamračeným nebem, se zklamanými nadějemi a těžkými starostmi o budoucnost prožíváme dnes první výročí bitvy u Hradce Králové.“¹⁹⁸ Tento článek, který s ironickým podtónem cituje

¹⁹⁵ „feindliche Brüder“ *Der Jahrestag von Königgrätz*. *Kölnische Zeitung*, 3. 7. 1867.

¹⁹⁶ Tamtéž.

¹⁹⁷ *Die Frucht der vorjähriger Siege*. *Provinzial-Correspondenz*, 10. 7. 1867.

¹⁹⁸ „Unter trübem Himmel, getäuschten Hoffnungen und schweren Sorgen um die Zukunft begehen wir heute den Jahrestag der Schlacht von Königgrätz.“ *Unter trübem Himmel...* *Allgemeine Zeitung*, 6. 7. 1867.

dva konzervativní a jeden nacionalistický deník, kritizuje nacionalisty, kteří se dali zneužít pro domnělý boj za svobodu, kterou si místo toho nechali vzít, snili o demokracii a místo toho dostali „militaristicko-absolutistickou vládu s konstitučním pozlátkem.“¹⁹⁹ Na závěr dávají *Allgemeine Zeitung* zapravdu novinám *Zukunft*²⁰⁰ v tom, že s oslavami by se mělo ještě nějakou chvíli počkat.

Pozitivní hodnocení významu prusko-rakouské války naprosto převažuje i v dalších letech, a zvláště po roce 1879, kdy vznikl Dvojspolek, předchůdce Trojspolku. Prakticky všechny články, nezávisle na politickém směřování redakcí, se shodují v tom, že bitva „s přirozenou nutností měla za následek válku s Francií a založení Německé říše.“²⁰¹ Stejně tak bylo správným krokem usmíření, které po válce následovalo a podle jednoho z článků o něm Bismarck uvažoval už od ode dne bitvy.²⁰² To je, přinejmenším do jisté míry, pravda, neboť kancléř si uvědomoval, že porazit Rakousko na hlavu a zničit je není v pruském (resp. německém) zájmu ani zájmu stability evropské politiky.²⁰³ Podle článku *Berliner Börsen-Zeitung* k sedmému výročí bitvy jsou jednota Německa a jeho srdečné vztahy s Rakouskem základem evropského míru, který nezaručí dynastické sňatky ani světové výstavy (článek reaguje na návštěvu německé císařovny Augusty na světové výstavě ve Vídni), nýbrž pouze dobré vztahy mezi velmocemi, jaké navázaly Rakousko-Uhersko a Německo.²⁰⁴ Podle jiného článku téhož deníku „žádná oběť není příliš velká, aby zaplatila zdravý mír.“²⁰⁵ Bismarckovu politiku a spojenectví s Rakouskem v roce 1891 oslavují i *Dresdner Nachrichten*, které jinak v textech k výročí bitvy u Hradce Králové do politických podrobností nezabíhají. Význam německo-rakousko-italského spojenectví vystihují slovní hříčkou „Dreibund“ – „Treubund“²⁰⁶, („Trojspolek“ – „Spolek věrnosti“).

Situace první světové války je velmi patrná v článku *Norddeutsche Allgemeine Zeitung* k 50. výročí bitvy u Hradce Králové. Přestože se rozsáhlý text honosí titulkem „Königgrätz.

¹⁹⁹ „... militärisch-absolutistische mit constitutionellem Flitterwerk geschmückte Herrschaft...“ Tamtéž.

²⁰⁰ Demokraticky zaměřené noviny *Zukunft* (Budoucnost) vycházely v Berlíně jen od r. 1867 do r. 1871. SILBERNER, Edmund: *Jacoby, Johann*. In: *Deutsche Biographie*. Dostupné online z: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118556436.html> [cit. 14. 3. 2024].

²⁰¹ „... daß die Entscheidungsschlacht an der Elbe mit Naturnotwendigkeit den Krieg mit Frankreich und die Errichtung des Deutschen Reiches zur Folge hatte...“ *Ein Jahrzehnt ist seit dem Tage von Königgrätz...* *Berliner Börsen-Zeitung*, 3. 7. 1876.

²⁰² *Berlin, 3. Juli. Es ist in Deutschland wohl unmöglich...* *Kölnische Zeitung*, 4. 7. 1876, č. 184 (druhé vydání), s. 1.

²⁰³ BĚLINA, P. – FUČÍK, J.: *Válka 1866*, s. 476.

²⁰⁴ *Der Besuch der Kaiserin Augusta in Wien...* *Berliner Börsen-Zeitung*, 6. 7. 1873, č. 309, s. 3.

²⁰⁵ „Und der gesunde Friede ist mit keinem Opfer zu teuer bezahlt.“ *Ein historisch bedeutsamer Gedenktag ist der heutige...* *Berliner Börsen-Zeitung*, 3. 7. 1881.

²⁰⁶ *Als vor fünfundzwanzig Jahren die Sonne heraufstieg...* *Dresdner Nachrichten*, 4. 7. 1891.

3. Juli 1866–3. Juli 1916,“ velmi často odkazuje i na prusko-francouzskou válku let 1870–1871 a napoleonské války. V závěru jeho autor dokonce útočí i na Británii, již přirovnává k napoleonské Francii: „Nyní jsme uprostřed nové epochy, která vzešla ze 3. července 1866 a bojujeme s naším drahým rakousko-uherským bratrem po boku dobrý boj [...] za spravedlnost, klid a mír [...] všech národů podmaněných a vykořisťovaných Anglií, osvobozeneckou válku jako před sto lety. A Bůh bude s námi, tak jako byl s našimi otci.“²⁰⁷ Tento článek zároveň dovádí do extrému tvrzení o bratrství mezi oběma protivníky z roku 1866: totiž „už onoho dne jsme cítili, že je to duel mezi rozeštvanými přáteli, který Prozřetelnost rozhodla ve prospěch nás, Prusů.“²⁰⁸

Noviny nejsou historické publikace, aby jejich texty, byť se týkají historie, líčily pouze minulé události. Výklad následků bitvy u Hradce Králové se v některých článcích promítá až do doby jejich vydání a výročí jsou používána jako politický argument. Ať už momentální postup vlády chválí či kritizují, jako když *Berliner Tageblatt* v roce 1882 burcuje čtenáře, aby nepodlehli dojmu, že to, co Otto von Bismarck dokázal za války s Rakouskem, ho opravňuje k protiústavnímu jednání, jehož se dopouští nyní.²⁰⁹

Naopak na kancléřově straně stojí článek v *Kölnische Zeitung* ze 4. července 1886, který zároveň nevybíravými slovy („svůdce národa“) útočí na jeho kritika E. Richtera. Sice nazývá 3. červenec „dnem slávy našeho pruského vojska,“²¹⁰ ale zároveň chce čtenářům připomenout, že proces úplného sjednocení ještě není dokončen, neboť na slavné činy armády musí navázat i národ a vláda, protože „naše vlast, navenek sjednocená a chráněná proti všem útokům, se musí vyvíjet i uvnitř, posilovat a sjednocovat, aby zaujala své místo v řadě národů [...]. Od toho jsme dnes ale ještě opravdu daleko.“²¹¹ Vítězství roku 1866 se používalo jako argument i v dílčích politických otázkách – r. 1893 se *Allgemeine Zeitung* zamýšlí nad tím, jestli by byl výsledek

²⁰⁷ „Nun sind wir mitten in der neuen Epoche, die vom 3. Juli 1866 ausgegangen ist, und kämpfen auf Leben und Sterben vereinigt mit unserem teuren Bruder Österreich-Ungarn, mit unseren tapferen und treuen Verbündeten, für Gerechtigkeit, Ruhe und Frieden, für den Schutz aller Schwachen, für die Wohlfahrt und Blüte aller durch England geknechteten und ausgesogenen Völker einen guten Kampf, einen Befreiungskampf wie vor hundert Jahren. Und Gott wird mit uns sein wie mit unseren Vätern. v. L.: *Königgrätz*. Norddeutsche Allgemeine Zeitung, 2. 7. 1916.

²⁰⁸ „...schon an diesem Tage empfanden wir, daß es ein Duell zwischen entzweiten Freunden war, das die Vorsehung für uns Preußen entschied.“ Tamtéž.

²⁰⁹ *Heut sind es sechzehn Jahre her...* *Berliner Tageblatt*, 3. 7. 1882.

²¹⁰ „ein Ehrentag für unser preußisches Heer“ *Berlin, 3. Juli. Der heutige Tag...* *Kölnische Zeitung*, 4. 7. 1886.

²¹¹ „...daß unser Vaterland, jetzt nach außen geeinigt und gegen alle Angriffe geschützt, nun auch im Innern sich entwickeln, kräftigen und einigen muß, um die Stellung in der Reihe der Völker einzunehmen [...]. Davon sind leider heutzutage noch recht weit entfernt.“ *Berlin, 3. Juli. Der heutige Tag...* *Kölnische Zeitung*, 4. 7. 1886.

střetu s Rakouskem stejný, kdyby v roce 1866 platily stejné podmínky vojenské služby, o jakých se v době vydání článku v parlamentu debatovalo.²¹²

6.2 Komemorace bitvy u Hradce Králové v letech 1918–1945

Po první světové válce periodika do velké míry komemorace bitvy u Hradce Králové zanechala. Ty nepočtené články, které vyšly, už hledí na rok 1866 a jeho následky s určitým odstupem: „Hradec Králové už je dnes událostí předvčerejška a v Německé říši se na něj už moc nevzpomíná jako na den, který byl tenkrát tak významný pro osud německého národa.“²¹³ Ve člancích z roku 1926 se však objevuje nová perspektiva budoucnosti Rakouska. Zatímco do první světové války většina novin oslavovala spojenectví a „zdravý poměr“²¹⁴ nastolený mezi oběma státy, v roce 1926 se ozývá i volání po úplném připojení Rakouska k Německu.²¹⁵

Po šedesátém výročí pak došlo k téměř úplnému vymizení tématu výročí bitvy u Hradce Králové z novin, neboť v průběhu patnácti let až do roku 1941 se ve zkoumaných periodikách žádné články k výročím neobjevily. Před koncem druhé světové války, který vymezuje období sledované v této práci, se noviny k výročí bitvy u Hradce Králové naposledy vrátili v roce 1941. Všechny texty z tohoto roku nalézají paralely mezi probíhající druhou světovou válkou a rokem 1866. Podle W. Mommsena zvítězilo Prusko nejen nad Rakouskem, ale i nad francouzskou politikou vměšování se do vnitroněmeckých záležitostí. „Na bitevním poli u Hradce Králové, které mohlo ve vztahu k Francii samozřejmě přinést pouze částečné rozhodnutí, začalo to, co bylo dokončeno tažením roku 1940.“²¹⁶ Podle dalšího historika, který přispěl do *Kölnische Zeitung*, A. O. Meyera, bylo příčinou neúspěchu velkoněmeckých snah v 19. století břemeno minulosti a konzervativismus např. Františka Josefa I., což jsou ovšem v roce 1941 problémy již překonané: „...Hradec Králové připravil půdu, na níž mohl spočinout základní kámen [Německé říše]; nejprve musel být překonán německý dualismus a až poté, nad

²¹² *Die Thronrede und die Militärvorlage*. Allgemeine Zeitung, 7. 7. 1893, č. 186 (ranní vydání), s. 1.

²¹³ „Königgrätz ist heute schon ein Ereignis von vorgestern und im Deutschen Reich denkt man kaum mehr an den Tag, der einst so bedeutungsvoll für das Schicksal des deutschen Volkes gewesen ist.“ *Königgrätz*. Frankfurter Zeitung und Handelsblatt, 4. 7. 1926, č. 490, s. 1.

²¹⁴ „ein gesundes Verhältnis“ *Ein historisch bedeutsamer Tag ist der heutige...* Berliner Börsen-Zeitung, 3. 7. 1881.

²¹⁵ „Zwar liefen sie [Wege Deutschlands und Österreichs] parallel zueinander, aber es waren doch zwei verschiedene Wege, und diese 60 Jahre Trennung haben die beiden verwandten Völker einander doch leise entfremdet. Diese Entfremdung gilt es nun auf jede mögliche Weise zu überbrücken, so lange, bis der politische Anschluß nur noch eine Formsache wird.“ *Der neue Deutsche Gesandte in Wien*. Kölnische Zeitung, 16. 7. 1926, č. 523, s. 1.

²¹⁶ „So begann auf dem Schlachtfeld von Königgrätz, das natürlich nur eine Teilentscheidung bringen konnte, was der Feldzug von 1940 vollendete.“ MOMMSEN, W.: *Frankreich und Königgrätz*. Kölnische Zeitung, 3. 7. 1941.

hrobem staleté minulosti, mohla začít nová stavba, jejíž dokončení zažíváme v současnosti.²¹⁷ Tento článek také chválí Bismarcka, že nacionalistickými argumenty přesvědčil Viléma I., aby jako spojence upřednostnil Rakousko-Uhersko před Ruskem. Tematický důraz nacistické propagandy na současnost a budoucnost než na minulost (např. vztah k Bismarckovi), jak o tom pojednává studie C. Nübela²¹⁸ dokazuje i fakt, že v den samotného výročí vyšel článek s titulkem *Frankreich und Königgrätz*, zatímco dvojdílný *Bismarck und Königgrätz* byl publikován s výrazným předstihem.

V přímé souvislosti prezentuje události let 1866 a 1941 článek *Dresdner Nachrichten*: „...to, co bylo, určuje to, co je, a to, co bude. [...] To, co se odehrálo před 75 lety ve starém Rakousku [...], se zčásti projevuje teprve nyní na vítězných bitevních polích v ruském prostoru.“²¹⁹ Většina tohoto článku je už čistou propagandou, když tvrdí, že probíhající útok na Sovětský svaz je vlastně obranou proti ruskému expanzionismu a jeho vítězný konec je jistý.

6.3 Hodnocení významu bitvy pro vnitropolitický vývoj Rakouska(-Uherska)

Co dobrého prohranou válkou Rakousko získalo, vyjmenovává už v roce 1867 vídeňský korespondent *Allgemeine Zeitung*: „Jaký prazvláštní státní útvar je tohle Rakousko, že tvrdé rány mu vždy přinášejí nakonec i výhody! Hradci Králové vděčíme za zhroucení reakce, vyrovnání s Uhry, vážnost, s jakou se nyní pracuje na budování ústavy, a oživení německého národního cítění v Německém Rakousku.“²²⁰ Výsledek konfliktu také, podle článku *Kölnische Zeitung* z 4. 7. 1876, umožnil uzavření spojení, které Rakousku-Uhersku, ze zadu jištěnému svým německým spojencem, dovoluje obrátit všechnu sílu „vpřed k Orientu“ – tedy na Balkán.²²¹ Také ve vnitropolitických otázkách přivedla porážka Rakousko na správnou cestu.

²¹⁷ „Denn Königgrätz hat den Boden bereitet, auf dem dieser Grundstein ruhen konnte: zunächst mußte der deutsche Dualismus überwunden werden – dann erst, über dem Grabe einer Jahrhunderte alten Vergangenheit, konnte der Neubau beginnen, dessen Vollendung die Gegenwart erlebt.“ MEYER, A. O.: *Bismarck und Königgrätz*. Kölnische Zeitung, 27. 6. 1941.

²¹⁸ NÜBEL, Christoph: *Der Bismarck-Mythos in den Reden und Schriften Hitlers*, s. 380.

²¹⁹ „Dennoch: Was war, bestimmt, was ist; und was sein wird. [...] Was vor 75 im alten Österreich geschah [...] das waren die Zeichen einer Zeit, die sich zum Zeil erst heute auf den neuen siegerfüllten Schlachtgeldern im russischen Raum auswirken.“ E. F.: *Weltpolitische Tage*. *Dresdner Nachrichten*, 1. 7. 1941, č. 180, s. 1–2, s. 2.

²²⁰ „Welch sonderbares Staatengebilde ist dieses Österreich, daß schwere Schläge ihm stets einige Vortheile bringen! Wir danken Königgrätz das Scheitern der Reaktion, den Ausgleich mit Ungarn, den Ernst mit dem man jetzt an den Ausbau der Verfassung geht, die Belebung des deutschen Nationalgefühls in Deutschösterreich.“ *Aus dem Wiener Leben*. Beilage zur *Allgemeinen Zeitung*, 8. 7. 1867, č. 189, s. 3081–3082, s. 3082.

²²¹ „...und ihm [Österreich] gestattet, seine volle Kraft nach vorn, dem Orient zu, zu wenden.“ *Berlin, 3. Juli. Es ist in Deutschland wohl unmöglich...* Kölnische Zeitung, 4. 7. 1876.

Podle *Berliner Tageblattu* z 2. července 1881 „tento den [3. 7. 1866] přesunul těžiště Rakouska do Pešti,²²² což je z německého pohledu logické i proto, že Rakousko je „ze tří čtvrtin maďarsko-slovanskou mocností“.²²³ Podle *Berliner Börsen-Zeitung* nejenže Rakousko „přestalo být středobodem reakce v Německu, nýbrž se v jistých směrech stalo dokonce vůdcem pokroku.“²²⁴ V roce 1906 píše *Frankfurter Zeitung*, že není důležité, kdo v roce 1866 zvítězil, ale kdo byl poražen – totiž kaplan a žalárník.²²⁵

Do úplně jiného světla se však následky roku 1866 pro Rakousko-Uhersko dostávají při jeho čtyřicátém výročí. Problémy dualistického uspořádání monarchie vyplouvaly na povrch, a tak jsou některé listy skeptické ohledně přežití Rakouska-Uherska vůbec („Toto [rakousko-uherské] ‚vyrovnání‘ se dnes otřásá na všech stranách a ani v Předlitavsku, ani v Zalitavsku o něm nikdo už nechce moc slyšet.“),²²⁶ zatímco *Kölnische Zeitung* se děním v Rakousku-Uhersku ve výročním článku vůbec nenechávají ovlivnit a píše o tom, že vítězové a poražení „mohou hledět bez obav vstříc každému útoku, on se zastaví o jejich sevřenou falangu“.²²⁷

6.4 *Vorwärts* a výročí bitvy u Hradce Králové

Hodnocení významu událostí roku 1866 v socialistických novinách *Vorwärts* se liší od všech ostatních periodik. Socialistický deník se k výročí bitvy u Hradce Králové vyjádřil pouze dvakrát, zato pokaždé velmi kriticky. V obou článcích se projevuje velkoněmecké smýšlení autorů, v roce 1891 rozhořčením nad tím, proč spolu oba státy musely bojovat, když jsou si tak blízké („Aby se umožnila ‚německá jednota‘, muselo být Německo roztrženo, rozřezáno, amputováno!“)²²⁸, ve druhém článku o 35 let později už i vědomím toho, že německé císařství a Trojspolek, výsledky maloněmeckého řešení, nepřežily první světovou válku („Co bylo

²²² „Dieser Tag, welcher Oesterreichs Schwerpunkt nach Pest verlegte...“ *Vor fünfzehn Jahren*. Berliner Tageblatt, 2. 7. 1881.

²²³ „Österreich, das zu drei Viertheilen eine magyarisch-slavische Macht ist...“ *Ein Jahrzehnt ist seit dem Tage von Königgrätz...* Berliner Börsen-Zeitung, 3. 7. 1876.

²²⁴ „... hat Oesterreich nicht allein aufgehört, daselbst [in Deutschland] Mittelpunkt der Reaktion zu sein, sondern wurde in gewissen Beziehungen sogar der Führer des deutschen Fortschrittes.“ *Der Besuch der Kaiserin Augusta in Wien...* Berliner Börsen-Zeitung, 6. 7. 1873.

²²⁵ *Rückblicke*. Frankfurter Zeitung und Handelsblatt, 5. 7. 1906.

²²⁶ „Heute kracht dieses ‚Ausgleich‘ an allen Ecken und Enden und weder in Cisleithanien noch in Transleithanien will man noch viel von ihm wissen.“ LEVYSOHN, Arthur: *Freudiger konnte das...* Berliner Tageblatt, 6. července 1906, č. 341, s. 1.

²²⁷ „So können heute Sieger und Besiegte jener Zeit getrost jedem Sturm entgegensehen, er wird sic han ihrer festgeschlossenen Phalanx brechen.“ *Königgrätz*. Kölnische Zeitung, 3. 7. 1906, č. 712, s. 1.

²²⁸ „Um die ‚Einheit Deutschlands‘ zu ermöglichen, mußte Deutschland zerrissen, auseinandergeschnitten, amputiert werden!“ *Berlin, 3. Juli. Wir sind wieder einmal...* Vorwärts, 4. 7. 1891.

vytvořeno krví a železem, bylo krví a železem zase zničeno.“)²²⁹, a tedy je na pořadu dne provést sjednocení velkoněmecké. Podle tohoto článku také bitva u Hradce Králové rozhodla osud německého obyvatelstva v ostatních státech střední Evropy, které se stalo menšinou v cizích státech, resp. v Rakousku získalo samostatnost proti své vůli. Silou, která je schopna všechny tyto nespravedlnosti napravit, je podle redakce *Vorwärts* demokracie.

Další rys, který skromnou komemoraci bitvy u Hradce Králové ve *Vorwärts* odlišuje od ostatních periodik, je pacifismus, žádný z článků *Vorwärts* pruskou armádu neoslavuje: „...vždyť oficiální historie sestává hlavně z bitev a jiných masových vražd,“ kterými jsou vinni „pánové diplomatů a mocnáři.“²³⁰ Článek z roku 1891, z něhož tato citace pochází, končí následovně: „Vysloveně obtížné ale pro ně [Rakušany, Prusy a Sasy oslavující výročí] bude říci, upřímně a otevřeně: Svět není blázinec!“²³¹

²²⁹ „Was durch Blut und Eisen geschaffen wurde, ist durch Blut und Eisen wieder zerstört worden.“ *Der Tag von Königgrätz. Der 3. Juli.* *Vorwärts*, 3. 7. 1926, č. 184, s. 1.

²³⁰ „...denn die offizielle Geschichte besteht ja hauptsächlich aus Schlachten und sonstigen Massenmorden“ *Berlin, 3. Juli. Wir sind wieder einmal...* *Vorwärts*, 4. 7. 1891.

²³¹ „Schwer aber wird es ihnen sein, ehrlich und rückhaltlos zu sagen: Die Welt ist kein Irrenhaus!“ Tamtéž.

7. Osobní svědectví účastníků bitvy

„Podobně jako je nám tak drahý nejbezvýznamnější cár papíru ze stolu našich básníků, naslouchá mladá generace se zájmem nejmenším událostem tažení roku 1866, anekdotám, které zanikly ve víru událostí a nemají historickou hodnotu, patří však k náladě velkého obrazu [událostí].“ Takto vysvětluje účel zveřejňování vzpomínek autor jedné z nich.²³² Takovým „cárem papíru ze stolu našich básníků“ může být i deník korunního prince Friedricha, který dává nahlédnout do nejvyššího velení pruské armády i do následujících jednání o příměří.²³³ Jiné vzpomínky jsou motivovány např. touhou připomenout „skvělý příklad“ a památku dvou důstojníků, kteří u Hradce Králové padli.²³⁴

Redakce novin si byly vědomy schopnosti osobních vzpomínek oslovit čtenáře, a zvláště v poslední pětině 19. a na počátku 20. století jim dávaly prostor. Nebyla to však všechna periodika ve stejné míře. Politické zařazení novin obvykle roli nehraje, vzpomínky vycházely jak v konzervativních (*Berliner Börsen-Zeitung*), tak v liberálních listech (*Kölnische Zeitung*), určitá zákonitost však existuje: vzpomínky pamětníků se vyskytují pouze tam, kde se o výročí bitvy u Hradce Králové píše i jinak. V novinách, pro něž výročí tak frekventovaným tématem nebyla (např. socialistický *Vorwärts*, humoristické listy nebo *Frankfurter Zeitung*), se neobjevují.

Opožděný výskyt vzpomínek oproti ostatním článkům lze vysvětlit tím, že v prvních několika letech byla bitva u Hradce Králové tak silně ukotvená ve vědomí společnosti, že nikdo neměl potřebu sepisovat pro noviny své vzpomínky na ni. Výjimkou je *Gartenlaube*, v němž „Vzpomínky na poslední německou válku“ (*Erinnerungen aus dem letzten deutschen Kriege*) vycházely už od září 1866 průběžně až do dalšího podzimu. Při přípravě této práce a výběru článků bylo logickou, ale obtížnou otázkou, zda a které z nich do výzkumu zařadit. Kompromisně byl použit jen text, který vyšel v čísle 27 na začátku července. *Am Tage nach*

²³² „Wie der unbedeutendste Zettel aus dem Tisch unserer Dichter der Nachwelt wertvoll ist, so lauscht auch die junge Generation gern den kleinsten Erlebnissen aus dem Feldzuge von 1866, den Anekdoten, die unter den wichtigen Ereignissen der damaligen Zeit verschwanden, keinen historischen Wert haben, wohl aber in die ‚Stimmung‘ des großen Bildes gehören.“ ERHARD, Emile: *Vor fünfundzwanzig Jahren. (Ein Gedenkblatt an den 3. Juli 1866)*. Berliner Tageblatt, 2. 7. 1891, č. 328, s. 1–3.

²³³ *Das Tagebuch des preußischen Kronprinzen (Kaiser Friedrichs) im Feldzuge 1866*. Münchner Neueste Nachrichten, 5. 7. 1891. Deník otiskly také Vossische Zeitung: *Tagebuch des Kronprinzen Friedrich Wilhelm im Feldzuge 1866*. Königlich privilegierte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen, 4. 7. 1891, č. 303 (první příloha), s. 4 a *Tagebuch des Kronprinzen Friedrich Wilhelm im Feldzuge 1866 (Schluß)*. Königlich privilegierte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen, 4. 7. 1891, č. 305, s. 3–4.

²³⁴ „das glanzende Beispiel der beiden ausgezeichneten Männer“ VON MORSBACH, Bernhard: *Die 17er bei Königgrätz. Eine Erinnerung an den 3. Juli von Generalleutnant z. D. v. Morsbach*. Kölnische Zeitung, 2. 7. 1906, č. 707, s. 1.

der Schlacht (V den po bitvě) se sice se k výročí přímo nehlásí, ale dobře doplňuje ostatní osobní vzpomínky. Spisovatel Theodor Fontane v tomto textu kombinuje citace nejrozličnějších pamětníků a výsledný obraz tak působí velmi plasticky, ačkoliv sám navštívil bojiště v rámci své reportážní cesty až o měsíc později.²³⁵ Tento text autor jen s minimálními úpravami publikoval i jako součást svého rozsáhlého díla *Der deutsche Krieg von 1866*.²³⁶

Jeden z nejvýraznějších rozdílů vzpomínkových textů proti jiným článkům k výročí je to, že je znám jejich autor, nebo přinejmenším jeho role v bitvě u Hradce Králové. Perspektivy, ze kterých se ve vzpomínkových člancích dá bitva u Hradce Králové poznat, jsou velmi rozmanité. Mezi vypravěči se objevují řadoví vojáci,²³⁷ důstojníci z pruské,²³⁸ ale i saské armády,²³⁹ rakouský voják italského původu,²⁴⁰ v rozsáhlém textu T. Fontaneho polní kaplan,²⁴¹ vyšly vzpomínky i rakouského civilisty, který rok 1866 prožil jako dítě v Praze²⁴² nebo uherského hraběte, který byl členem Klapkovy legie.²⁴³

Od článků k výročí v užším smyslu se osobní vzpomínky liší samozřejmě i po obsahové stránce. Zatímco v člancích k výročí v užším smyslu se o bitvě samotné často hovoří velmi abstraktně („...tyto taktické úspěchy byly však záhy zničeny velkým strategickým vítězstvím...“),²⁴⁴ osobní vzpomínky se nevyhýbají ani líčení konkrétních tragédií, které pruské vítězství přineslo jednotlivcům na obou stranách. Mnozí autoři také velmi akcentují vlastní zážitky, nepohodlí, bahno na neschůdných cestách, hlad a žízeň: „Tedy vpřed i s prázdným žaludkem! [...] Vrhli jsme se dovnitř do hospody zbavit se strašlivé žízně. [...] Aby trochu uhasili žízeň, sáli zranění dešťovou vodu z promáčených klasů na poli. [...] Byl jsem šťasten, když se se mnou jakýsi důstojník mohl podělit o jedno vejce. [...] Je tedy mír; kamarádi, kteří

²³⁵ PACHOLSKI, Jan: *Reisebriefe vom Kriegsschauplatz (1866 bzw. 1973)*. In: PARR, Rolf – RADECKE, Gabriele – TRILCKE, Peer – BERTSCHIK, Julia (eds.): *Theodor Fontane Handbuch*. 1. díl. Berlin – Boston 2023, s. 558–562, s. 559.

²³⁶ FONTANE, Theodor: *Am Tage nach der Schlacht*. In: Týž: *Der deutsche Krieg von 1866*. 1. díl. *Der Feldzug in Böhmen und Mähren*. 2. svazek. *Königgrätz. Bis vor Wien*. Berlin 1870, s. 643–654.

²³⁷ Z.: *Vier Stunden in Reserve bei Königgrätz*, SOH, F.: *Vormarsch auf Königgrätz*. (3. Juli 1866.) *Berliner Tageblatt*, 3. 7. 1906.

²³⁸ VON MORSEBACH, B.: *Die 17er bei Königgrätz*. *Kölnische Zeitung*, 2. 7. 1906.

²³⁹ *Vor 40 Jahren. Im Lager vor Olmütz*. (Aus den Aufzeichnungen eines Offiziers der Königl. Sächsischen Leib-Brigade. *Dresdner Nachrichten*, 12. 7. 1906, č. 189, s. 1–2.

²⁴⁰ *Erinnerungen an die Schlacht von Königgrätz*. *Berliner Börsen-Zeitung*, 7. 7. 1911, č. 313, s. 7.

²⁴¹ FONTANE, T.: *Am Tage nach der Schlacht*, s. 426.

²⁴² *Die Preußen kommen! Kleine Erinnerungen eines Oesterreichers*. *Kölnische Zeitung*, 5. 7. 1896, č. 619, s. 1.

²⁴³ *Enthüllungen über den Krieg von 1866*. *Germania*, 28. 6. 1881. Klapkova legie byla vojenská jednotka maďarských emigrantů a zajatců, která měla bojovat na pruské straně, nakonec však do válečných událostí prakticky nezasáhla. Srv. BĚLINA, P. – FUČÍK, J.: *Válka 1866*, s. 477–478.

²⁴⁴ „...diese taktischen Erfolge wurden aber bald genug durch den großen strategischen Sieg vernichtet...“ *Ein Jahrzehnt ist seit dem Tage von Königgrätz...* *Berliner Börsen-Zeitung*, 3. 7. 1876.

ještě jsou naživu, snad již nemusí hladovět a žíznit.“²⁴⁵ Jiní autoři však vlastnímu zapojení do dění věnují jen nepatrnou pozornost, jako již citovaný E. Erhard.²⁴⁶

²⁴⁵ „Also los, mit hungrigen Magen! [...] Also hinein in die Wirtsstube, um brennenden Durst zu löschen! [...] Die Verwundeten sogen, um den Durst etwas zu löschen, aus den durchnässten Ähren auf dem Felde das Regenwasser. [...] Ich war so glücklich, mir am Abend nach der Schlacht mit einem Offizier ein – Ei teilen zu können. [...] Es ist Frieden; und die Kameraden, die noch am Leben sind, brauchen hoffentlich nicht zu hungern und zu dursten.“ SOH., F.: *Vormarsch auf Königgrätz*. (3. Juli 1866.) Berliner Tageblatt, 3. 7. 1906.

²⁴⁶ ERHARD, E.: *Vor fünfundzwanzig Jahren*. Berliner Tageblatt, 2. 7. 1891.

8. Oslavy výročí a připomínka padlých – příklad roku 1867

Informování o výročích, jejich interpretace a objasňování připomínaných událostí v médiích je jen jednou složkou komemorace, k níž nedílně patří i různé veřejné akce, a ty zase mohou být tématem pro noviny (nebo jiná média). Konání takových akcí dokumentují novinové články především pro roky bezprostředně následující po bitvě u Hradce Králové; po pětadvacátém výročí už je takových textů jen minimum. Nejobsáhleji o nich referují konzervativní listy nebo *Kölnische* a *Vossische Zeitung*, zatímco např. *Frankfurter Zeitung* či socialistický *Vorwärts* se k tomuto tématu prakticky nevyjadřují.

Vzhledem k množství článků o připomínkových akcích se tato kapitola omezí na rok 1867, kdy se výročí připomínalo patrně nejhalasněji a noviny o oslavách nejvíce psaly. *Vossische Zeitung* popisují povinné oslavy v berlínských školách, kde přednášeli učitelé (z nichž někteří se války osobně zúčastnili), budovy byly slavnostně vyzdobené, žákům se rozdávaly knihy s tematikou loňského konfliktu či dětské sbory zpívaly slavnostní písně.²⁴⁷ O den později přináší tentýž deník ještě zprávu o představeních v berlínském varieté, kde byla s velkým úspěchem hrána alegorická hra *3. červenec* a tři živé obrazy: *Hrůzy války*, *Požehnání míru a Sláva pruských zbraní*.²⁴⁸ *Kölnische Zeitung* píše o slavnostní bohoslužbě v Postupimi, při níž byly za účasti císaře posvěceny nové armádní prapory, které „jsou určeny k tomu, aby vedly syny nových provincií, které jsme získali touto válkou.“²⁴⁹ Navzdory všem těmto pompézním akcím chválí konzervativní *Provinzial-Correspondenz* pruskou vládu, že nechce oslavovat výročí příliš hlasitě.²⁵⁰

Právě v líčení oslav prvního výročí bitvy se snad nejzřetelněji projevují rozdíly mezi jednotlivými listy. *Dresdner Nachrichten*, za jejichž politický program v této době H. Fiedler označuje saské vlastenectví,²⁵¹ se soustředí na připomínku obětí, v jednom ze článků je dokonce

²⁴⁷ *Der 3. Juli als Jahrestag des Sieges...* Königlich privilegierte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen, 4. 7. 1867. Text jedné z těchto písní je tamtéž i otištěn: AUGUST, E. F.: *Carmen solemne!* Königlich privilegierte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen, 3. 7. 1867, č. 152 (druhá příloha), s. 5.

²⁴⁸ *Der 3. Juli, der Jahrestag der Schlacht...* Königlich privilegierte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen, 5. 7. 1867, č. 154 (první příloha), s. 3.

²⁴⁹ „Sie, die bestimmt sind, die Söhne der neuen Provinzen zu führen, welche wir mit diesem Kriege gewannen...“ *Die Jahresfeier des Sieges bei Königgrätz in Berlin und Potsdam*. *Kölnische Zeitung*, 4. 7. 1867, č. 183 (druhé vydání), s. 2.

²⁵⁰ *Die Frucht der vorjährigen Siege*. *Provinzial-Correspondenz*, 10. 7. 1867.

²⁵¹ FIEDLER, Helmut: *Geschichte der „Dresdner Nachrichten“*, s. 43–45.

jmenovitě vypsáno 37 saských důstojníků, padlých u Hradce Králové a u Jičína.²⁵² Ve výroční den se v Drážďanech konala ráno slavnostní bohoslužba²⁵³ a večer pak benefiční koncert pod širým nebem.²⁵⁴ o několik dní později informují tyto noviny ještě o výpravě saských důstojníků do Čech, kteří se tam zúčastnili odhalení několika pomníků na bitevních polích a setkali se se svými rakouskými spolubojovníky.²⁵⁵

Další, kritičtější úhel pohledu na vzpomínkové akce 3. července 1867 nabízí *Allgemeine Zeitung*, které píše, že se sice výročí vítězství oslavuje ve školách, kterým je to nařízeno, a ve „známých hyperloajálních kruzích“, jinak že však „národ procitnul ze svého vítězného opojení“ a prožívá výročí s „bezpříkladnou lhostejností“ a ani vlajková výzdoba ulic prakticky není k vidění.²⁵⁶ Závěrem článek souhlasí s demokratickým listem *Zukunft*, že i v Prusku by se mělo s oslavami počkat, neboť není jisté, co další vývoj, který prusko-rakouskou válkou začal, ještě přinese.

²⁵² *Gewiß ist es eine Pflicht...* Dresdner Nachrichten, 3. 7. 1867, č. 184, s. 1.

²⁵³ *Gestern Morgen...* Dresdner Nachrichten 4. 7. 1867, č. 185, s. 1.

²⁵⁴ *Heute, am Gedächtnistage...* Dresdner Nachrichten, 3. 7. 1867, č. 184, s. 1.

²⁵⁵ *Ueber die Einweihung...* Dresdner Nachrichten, 10. 7. 1867.

²⁵⁶ „Wer noch daran zweifeln kann, daß das Volk aus seinem Siegestaumel erwacht ist und die bedenkliche Lage der Gegenwart mit nüchternem Blick betrachtet, den verweisen wir auf die äußeren Zeichen einer beispiellosen Gleichgültigkeit, auf das Schweigen der beiden gelesenen Blätter, der Volks- und der Vossischen Z[eit]ung, auf die verschwindend geringe Zahl der beflaggten Häuser und auf die Thatsache, daß nur innerhalb der bekannten hyperloyalen Kreise mit Mühe dürstliche Festlichkeiten haben zustandegebracht werden können, an welche sich eine bescheidene Feier in den Schulen anschließt.“, *Unter trübem Himmel...* Allgemeine Zeitung, 6. 7. 1867.

9. Básně k prvnímu výročí bitvy u Hradce Králové

K prvnímu výročí bitvy u Hradce Králové vyšlo ve *Vossische Zeitung*, *Fliegende Blätter* a *Norddeutsche Allgemeine Zeitung* několik básní. Jak uvádí *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*, bylo jich do redakce zasláno značné množství, ale politický deník není nejvhodnějším místem pro uveřejňování poezie.²⁵⁷ Jejich autoři jsou dnes zapomenuti, ani ve standardní encyklopedii *Deutsches Literatur-Lexikon* nemají všichni svá hesla.²⁵⁸

Společné pro všechny básně je velmi patetické ladění. Nejdále zachází báseň *Der Tag von Königgrätz* (Královéhradecký den), již publikovaly *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*. V jejím závěru se po bitvě u Hradce probouzí Friedrich Barbarossa, který dosud dřímá v útrokách hory Kyffhäuser, žehná Německu a předává své žezlo Vilémovi I.²⁵⁹ Báseň H. Barkowa *Zum 3. Juli 1867* (Ke 3. červenci 1867), která se k výročí vztahuje už letopočtem v názvu, reflektuje rychlé plynutí času. Zatímco dřívější osudové války německého národa trvaly sedm nebo třicet, v roce 1866 bylo rozhodnuto za sedm dní. Za rok, který od bitvy u Hradce Králové uběhl, se událo tolik, že se zdá být dlouhý jako století.²⁶⁰ I zmíněná rozsáhlá báseň anonymního autora otištěná v *Norddeutsche Allgemeine Zeitung* spojuje bitvu u Hradce Králové s předchozími válkami, které Prusko (zvláště za vlády Friedricha II.) svádělo na českém území.²⁶¹ Latinsky psaná *Carmen solemne!* (Slavnostní píseň) pojednává o radostných oslavách výročí vítězné bitvy.²⁶²

²⁵⁷ *Zur Feier des 3. Juli*. *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*, 3. 7. 1867, č. 152, s. 1.

²⁵⁸ F. W. Plath byl učitel a autor dvou sbírek poezie. *Plath, Friedrich Wilhelm*. In: LANG, Carl Ludwig – RUPP, Heinz (eds.): *Deutsches Literatur-Lexikon*. 3. přepracované vydání. 12. díl. Plachetka – Rilke. Bern – Stuttgart 1990, sl. 26.

W. Petsch byl také učitel, ve svém literárním díle se zabýval válkami let 1864, 1866 a 1870–1871 (např. kniha *Heldenthaten preußischer Krieger und Charakterbilder aus dem Feldzuge von 1866 [1867]*). *Petsch, Wilhelm (Friedrich)*. In: LANG, Carl Ludwig – RUPP, Heinz (eds.): *Deutsches Literatur-Lexikon*. 3. přepracované vydání. 11. díl. Naaf – Pixner. Bern – München 1988, sl. 1141.

E. F. August byl ředitelem jednoho berlínského gymnázia, psal básně a písňové texty. *August, Ernst Ferdinand*. In: BERGER, Bruno – RUPP, Heinz (eds.): *Deutsches Literatur-Lexikon*. 3. přepracované vydání. 1. díl. Aal – Bremeneck. Bern – München 1968, sl. 186.

Ostatní autory *Deutsches Literatur-Lexikon* neobsahuje.

²⁵⁹ *Zur Feier des 3. Juli*. *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*, 3. 7. 1867.

²⁶⁰ BARKOW, H.: *Zum 3. Juli 1867*. *Königlich privilegierte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen*, 3. 7. 1867, č. 152 (druhá příloha), s. 6.

²⁶¹ *Zur Feier des 3. Juli*. *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*, 3. 7. 1867.

²⁶² AUGUST, E. F.: *Carmen Solemne!* Tamtéž.

Ostatní básně se týkají přímo bitvy. Velebí Viléma I., který „vzdor svým sedmdesáti rokům“²⁶³ přijel „svést žhavou bitvu / s hrdinnou odvahou bojovat za trůn a zemi.“²⁶⁴ Jak básně *Zum 3. Juli*, tak i *Der Tag von Königgrätz* kladou důraz na příjezd armády korunního prince, který znamenal rozhodující obrat v bitvě.²⁶⁵ Básně *Der Trunk aus einer Flasche* (Lok z jedné lahve), která vyšla ve *Fliegende Blätter*, pojednává o věrném přátelství prince Antona a jeho pobočnicka, které je spolu s vlasteneckým nadšením spojovalo navzdory jejich rozdílnému společenskému postavení a spojilo je i ve smrti, neboť oba krátce po sobě padli.²⁶⁶ Příběh je však smyšlený, neboť princ Anton nezemřel na bitevním poli, ale až o měsíc později na následky zranění v lazaretu.

Podle básně H. Albrechta *Ein deutscher Gruß* (Německý pozdrav), která vyšla na téže stránce *Fliegende Blätter*, jsou hrdiny ale i Rakušané, jejichž udatnost je bohatstvím Rakouska i v době, kdy už ve válkách nevitězí.²⁶⁷ Zdatnost v boji přiznává rakouské armádě (částečně personifikované v polním zbrojmistru Benedekovi) i W. Petsch,²⁶⁸ ale jinak se básně z vítězství naprosto otevřeně radují a po tvrzení pozdějších článků o starém přátelství mezi Rakouskem a Pruskem²⁶⁹ není ještě ani stopy. Jednak proto, že pro působení oslavné básně k výročí bitvy se hodí, aby byla nekompromisní, jednak proto, že vývoj se jasným směrem ke spojení mezi někdejšími nepřáteli rozběhl až později (navíc není jasné, kdy byly básně napsány). Rakousko pojaté jako nepřítel na život a na smrt se však v těchto básních také neobjevuje.

²⁶³ „Der König voran trotz seiner siebenzig Jahr.“ PLATH, Friedrich Wilhelm: *Der Tag von Königgrätz*. Königlich privilegierte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen, 3. 7. 1867, č. 152 (druhá příloha), s. 5–6. Ve skutečnosti Vilém I. oslavil 70. narozeniny až tři čtvrtě roku po bitvě. Královo stáří opakovaně zmiňuje i *Zur Feier des 3. Juli*. Norddeutsche Allgemeine Zeitung, 3. 7. 1867.

²⁶⁴ „Der König naht, die heiße Schlacht zu leiten / Mit Heldenmuth für Thron und Land zu streiten.“ PETSCH, W.: *Zum 3. Juli*. Königlich privilegierte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen, 3. 7. 1867, č. 152 (druhá příloha), s. 5.

²⁶⁵ BARKOW, H.: *Zum 3. Juli 1867*. Königlich privilegierte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen, 3. 7. 1867. PLATH, Friedrich Wilhelm: *Der Tag von Königgrätz*. Tamtéž.

²⁶⁶ ALBRECHT, Heinrich: *Der Trunk aus einer Flasche*. Fliegende Blätter, 1867, č. 1142.

²⁶⁷ ALBRECHT, Heinrich: *Ein deutscher Gruß*. Fliegende Blätter, 1867, č. 1142, s. 172–173.

²⁶⁸ „Es schleudert Benedeck [sic!] rings Blitz auf Blitz.“ PETSCH, W.: *Zum 3. Juli*. Königlich privilegierte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen, 3. 7. 1867.

²⁶⁹ Např. *Zum 3. Juli!* Münchner Neueste Nachrichten, 3. 7. 1891, č. 294, s. 1.

10. Výročí bitvy v humoristických listech

Fliegende Blätter otiskly v roce prvního výročí bitvy dvě básně, které jsou daleko spíše sentimentální vzpomínkou než satirou, a věnuje se jim zde příslušná kapitola. Kromě nich však ve FB vyšel i text *Ein Deserteur*, který se otevřeně vysmívá rakouské armádě. Dezertérem v názvu totiž není žádný voják, ale vůl, který se rakouské armádě v den bitvy zaběhl. Autor článku následně líčí, jak mohlo vypadat hlášení o jeho dezerci („Hodnost: vojenský vůl. Jméno a příjmení: Vůl.“).²⁷⁰

Tři anekdoty zmiňující bitvu u Hradce Králové, které se podařilo dohledat v *Kladderadatschi*, jsou příliš malým objemem pramenů na to, aby se z nich dal vysledovat nějaký obecnější trend, nicméně i tak stojí za pozornost. Rozhodně nejostřejší je první z nich, která vyšla v roce 1868. Jde o krátký rozhovor dvou pánů, kteří berlínským dialektem diskutují o tom, že „to vlastně bylo od nás velice chytré, ten třetí červenec slavit tak potichu.“ Ne proto, aby Rakušané nezáviděli Prusům vítězství, ale naopak, aby Prusové nezáviděli poraženým svobody, které následkem bitvy získali. „Můžem být rádi, že v tomhle směru nemusíme mít žádné obavy [že by někdy záviděli oni nám],“²⁷¹ uzavírá rozhovor pan Müller. O sedm let později si anonymní přispěvatel *Kladderadatsche* utahoval z policejního ředitelství v Hildesheimu, které kvůli horkému počasí nařídilo dezinfekci jímek a další hygienická opatření – není ovšem oním horkem ve skutečnosti radost z vítězství u Hradce Králové?²⁷² Naposledy *Kladderadatsch* zmiňuje bitvu u Hradce Králové, když reaguje na rozhodnutí rakouské vlády o zrušení královéhradecké pevnosti. Tvrdí, že se opevnění už v roce 1866 ukázalo jako děravé, ale že především by ze zemského povrchu měly být smety rakouské resentimenty vůči Prusku.²⁷³

Z malého množství pramenů v humoristickém tisku lze vyvodit pouze skromné závěry, pokud vůbec nějaké. Zdá se, že válka roku 1866 byla i v očích satiriků tak vážným tématem, že si nedovolili ji jakkoli zpochybňovat či zesměšňovat. Dokládají to básně ve *Fliegende Blätter*,

²⁷⁰ „Charge: Militär-Ochs. Vor- und Zuname: Ochs.“ N. N., FLEISCHREGIE-COMMANDANT: *Ein Deserteur*. *Fliegende Blätter*, 1867, č. 1161, s. 118.

²⁷¹ „Müller: Des war doch eejentlich sehr klug von uns, deß wir den dritten Juli so still bejangen haben! Schultze: Um keenen Neid nich zu erwecken? Müller: Weil die Oesterreicher durch Königgrätz so viele – Freiheiten erhalten haben. Schultze: Ach so! Auf die Art! Ja – Neid kann jefährlich werden! Müller: Freuen wir uns darum, deß wir in dieser Beziehung nichts zu besorjen haben!“ Müller. *Deß war doch eejentlich sehr klug von uns...* *Kladderadatsch*, 12. 7. 1868, č. 32, s. 127.

²⁷² K.: *Hildesheim. Ihre Polizei-Direction...* Zweite Beilage zum *Kladderadatsch*, 11. 7. 1875, č. 32, s. 133.

²⁷³ DIE FORTIFICATOREN DES KLADDERADATSCH: *Wir nehmen mit Vergnügen davon Act...* *Kladderadatsch*, 23. 7. 1882, č. 35, s. 135. „Opevňovatelé *Kladderadatsche*“ se však poněkud mýlí. Královéhradecká pevnost sice nápor Prusů do vnitrozemí nezastavila, ale sama jim odolala. BĚLINA, P. – FUČÍK, J.: *Válka 1866*, s. 484–485.

které by stejně dobře mohly vyjít v kterýchkoli jiných novinách i skutečnost, že vtipy v *Kladderadatschi* se samotné bitvy také netýkají.

Závěr

Články, kterými německé noviny připomínaly výročí bitvy u Hradce Králové, byly pevnou, byť nepříliš častou součástí jejich obsahu. Logicky nejčastější příležitostí byla výročí „kulatá“, a také to pětadvacáté v roce 1891. Postupem času článků ubývalo, ale příklad *Kölnische Zeitung* ukazuje, že některé noviny výročí reflektovaly pravidelně až do druhé světové války. Nejvíce se k výročím vyjadřovaly noviny liberální orientace, které vycházely v Prusku, zatímco čím dále měla ostatní periodika k Bismarckově vládě, tím méně o bitvě u Hradce Králové psala. Článků v katolických či socialistických novinách je tak naprosto zanedbatelné množství.

Z výzkumu připomínání výročí bitvy u Hradce Králové na stránkách novin vyplývá, že pozice bitvy v německé kolektivní paměti nebyla nejpevnější. V období do první světové války noviny vycházející v Prusku a blízké Bismarckově vládě vytvářely narativ, podle něhož byla válka s Rakouskem nevyhnutelnou součástí vývoje, směřujícího od roztržštěných a slabých německých států k válce s Francií a sjednocení Německa podle maloněmecké koncepce. Rakousko není ve většině článků líčeno jako nepřátelský stát, daleko spíše se u Hradce Králové bojovalo proti abstraktním problémům a bojovaly proti nim vlastně obě strany, neboť bez krveprolití by poměry ve střední Evropě nebylo možné napravit. Do abstraktního pojetí bitvy jako souboje ideálů zapadá i to, že články často o konkrétním průběhu bitvy pojednávají často jen stručně a nepřikládají zvláště významnou roli ani vojevůdcům obou stran. Naopak téměř v žádném článku nechybí kancléř Bismarck jako geniální strůjce vítězství, který úspěch na bojišti vzápětí korunoval velkorysým usmířením s Rakouskem, jehož místo není uvnitř Německa, ale po jeho boku jako věrný spojenec.

Obraz vojevůdců roku 1866 příliš nezávisí na politickém zařazení novin, neboť obecně jim není při líčení války přisuzován větší význam. Určitý vývoj se dá však vysledovat v čase – v 19. století byli významnými postavami textů hlavně členové pruské královské rodiny, ale po roce 1900 se pozornost obrátila i k ostatním velitelům. Dva články, které 60 let po bitvě chválí charakter rakouského vojevůdce Benedeka, jsou vrcholem tohoto vývoje.

Tendenci k abstraktnosti vyvažují osobní vzpomínky účastníků bitvy, které se naopak soustředí na průběh bitvy a problémy, s nimiž se vojáci potýkali. U těchto článků je však pozoruhodné, že jejich autory často nejsou vojáci, kteří by se dostali do nejprudších bojů (např. ve svíbském lese), ale naopak rezervisté. Může to být způsobeno snad tím, že zveřejňování traumatických zážitků z nejostřejších bojů by nebylo příjemné ani potenciálním autorům, ani

publiku. Vůli pruské vlády k usmíření s Rakouskem dokumentují i články o průběhu oslav z roku 1867, když popisují snahu o co nejmenší pompu při oficiálních akcích.

V období Výmarské republiky pohled médií na výročí Hradce Králové ovlivnila perspektiva příslovečných „generálů po bitvě“, kteří už vědí, že sjednocené Německo s Rakouskem-Uherskem po boku rozpoutaly první světovou válku, kterou ani jedno z nich nepřežilo. Zároveň však oddělení německy mluvícího Rakouska od ostatních částí podunajské monarchie umožnilo jeho potenciální připojení k Německu. Obliba prezidenta Hindenburga jako „náhradního císaře“ se projevuje i v tom, že několik článků zmiňuje jeho účast v bitvě u Hradce Králové, přestože jeho úloha tam byla naprosto bezvýznamná. Články z doby nacistické diktatury pocházejí se týkají výhradně 75. výročí. Důsledky bitvy u Hradce Králové sledují v celém dalším vývoji až do roku 1940, tedy dobytí Francie Německem, v němž shledávají završení a cíl dlouhodobého vývoje minimálně od roku 1866. Vzhledem k tomu, že výročí v roce 1941 nenastalo ani dva týdny po začátku invaze do Sovětského svazu, objevují se i narážky na Rusko.

Politická orientace novin ve vzpomínání na bitvu u Hradce Králové většinou nehraje zásadní roli. Mezi konzervativními a liberálními listy prakticky není rozdíl, do jejich narativu zapadají i texty z politicky nezařazených *Münchener Neueste Nachrichten*, humoristických listů či *Gartenlaube*. Vysloveně odlišný hlas oproti ostatním novinám zaznívá v pouhých dvou článcích, které výročím bitvy věnoval socialistický deník *Vorwärts*. Zpochybňují smysl války a budoucnost vidí ve velkém (včetně Rakouska), ale demokratickém Německu.

Přístup mimopruských periodik byl rozdílný. U *Dresdner Nachrichten* je zvláště v prvních letech patrný velký důraz na úctu k padlým a mlčení o tom, kdo s kým a proč bojoval, zatímco *Frankfurter Zeitung* se do 90. let 19. století k výročím nevyjadřovaly vůbec. *Allgemeine Zeitung* se často omezovaly na přehledy tisku, v nichž však někdy prosvítal kritický odstín (článek *Unter trübem Himmel...*). Při 25. výročí pak připomněly obsáhlým článkem osobnost prince Antona von Hohenzollern-Sigmaringen, který v textech pruských médií prakticky nevystupuje.

Zvláštní kategorií výročních článků jsou básně, které se objevily v čase prvního výročí. Spojuje je nevalná kvalita, a naopak notná dávka patosu. Oslavují hrdiny bitvy a budoucí usmíření s Rakouskem, které ostatní texty z roku 1867 už naznačují, je jim cizí. Patrně i proto noviny v příštích letech v novinách básně neotiskovaly.

Oba humoristické listy se v přístupu k výročí bitvy u Hradce Králové velmi liší. Zatímco *Fliegende Blätter* otiskly v roce 1867 několik básní, které jsou srovnatelné s těmi, jež vyšly ve *Vossische Zeitung* a jeden text, který se vysmívá rakouské armádě, v *Kladderadatschi* se v pozdějších letech objevuje bitva u Hradce Králové v narážkách, ale přímo se jí anekdoty netýkají.

Přestože měla bitva u Hradce Králové jako předmět vzpomínání poněkud komplikovanou pozici, dokázaly některé redakce najít způsob, jak ji připomínat a zároveň posilovat kolektivní identitu obyvatel sjednoceného Německa i jak vysvětlovat spojení s Rakouskem-Uherskem jen několik let po krvavém konfliktu. Opravdu komplexní odpověď na otázku, jaké místo bitva u Hradce Králové zaujímala (či stále zaujímá? – viz román J. Rudiše *Winterbergova poslední cesta*) v německé kolektivní paměti, by však vyžadovala výzkum i jiných pramenů než pouze novin.

Seznam pramenů

Allgemeine Militär-Zeitung (dostupné online z: <https://www.digitale-sammlungen.de/>)

Die drei Cavaleriegefechte in der Schlacht bei Königgrätz am 3. Juli 1866. Allgemeine Militär-Zeitung, 13. 7. 1870, č. 28, s. 217–219.

Allgemeine Zeitung (dostupné online z: <https://digipress.digitale-sammlungen.de/>)

Unter trübem Himmel... Allgemeine Zeitung, 6. 7. 1867, č. 187, s. 3043.

Aus dem Wiener Leben. Beilage zur Allgemeinen Zeitung, 8. 7. 1867, č. 189, s. 3081–3082.

Aus Österreich, 3. Juli. Die tschechischen Blätter... Allgemeine Zeitung, 6. 7. 1886, č. 185, s. 2699.

Anton Prinz von Hohenzollern. Ein Gedenkblatt. Allgemeine Zeitung, 3. 7. 1891, č. 182 (ranní vydání), s. 1–2.

München, 4. Juli. Das Gedächtnis der Schlacht... Allgemeine Zeitung, 4. 7. 1891, č. 183 (večerní vydání), s. 1.

Die Thronrede und die Militärvorlage. Allgemeine Zeitung, 7. 7. 1893, č. 186 (ranní vydání), s. 1.;

Berliner Börsen-Zeitung (od ročníku 1872 dostupné online z: <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper>)

Ganz Preußen feiert heute... Berliner Börsen-Zeitung, 3. 7. 1867, č. 303, s. 1.

Berliner Börsen-Zeitung, 3. 7. 1871, č. 312 a 313.

Der Besuch der Kaiserin Augusta in Wien... Berliner Börsen-Zeitung, 6. 7. 1873, č. 309, s. 3.

Ein Jahrzehnt ist dem Tage von Königgrätz... Berliner Börsen-Zeitung, 3. 7. 1876, č. 303, s. 1–2.

Ein historisch bedeutsamer Tag ist der heutige... Berliner Börsen-Zeitung, 3. 7. 1881, č. 319, s. 2.

Erinnerungen an die Schlacht von Königgrätz. Berliner Börsen-Zeitung, 7. 7. 1911, č. 313 (první příloha), s. 7.

Hindenburgs Verwundung vor 60 Jahren. Berliner Börsen-Zeitung, 4. 7. 1926, č. 305, s. 3.

Berliner Tageblatt (dostupné online z: <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper>)

Vor fünfzehn Jahren. Berliner Tageblatt, 2. 7. 1881, č. 304, s. 1.

Heut sind es sechzehn Jahre her... Berliner Tageblatt, 3. 7. 1882, č. 304, s. 1.

ERHARD, Emile: *Vor fünfundzwanzig Jahren. (Ein Gedenkblatt an den 3. Juli 1866).* Berliner Tageblatt, 2. 7. 1891, č. 328, s. 1–3.

SOH, F.: *Vormarsch auf Königgrätz. (3. Juli 1866.) Eine Kriegserinnerung.* Berliner Tageblatt, 3. 7. 1906, č. 331, s. 2.

LEVYSOHN, Arthur: *Freudiger konnte das...* Berliner Tageblatt, 6. 7. 1906, č. 341, s. 1.

Dresdner Nachrichten (dostupné online z: <https://digital.slub-dresden.de/>)

Gewiß ist es eine Pflicht... Dresdner Nachrichten, 3. 7. 1867, č. 184, s. 1.

Heute, am Gedächtnistage... Dresdner Nachrichten, 3. 7. 1867, č. 184, s. 1.

Gestern Morgen... Dresdner Nachrichten 4. 7. 1867, č. 185, s. 1.

Ueber die Einweihung... Dresdner Nachrichten, 10. 7. 1867, č. 191, s. 1.

Als vor fünfundzwanzig Jahren die Sonne heraufstieg... Dresdner Nachrichten, 4. 7. 1891, č. 185, s. 1.

Vor 40 Jahren. Im Lager vor Olmütz. (Aus den Aufzeichnungen eines Offiziers der Königl. Sächsischen Leib-Brigade. Dresdner Nachrichten, 12. 7. 1906, č. 189, s. 1–2.

Der Militär-Verein Dresden-Löbtau... Dresdner Nachrichten, 17. 7. 1906, č. 194, s. 3.

E. F.: *Weltpolitische Tage.* Dresdner Nachrichten, 1. 7. 1941, č. 180, s. 1–2.

Fliegende Blätter (dostupné online z: <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/>)

ALBRECHT, Heinrich: *Der Trunk aus einer Flasche*. Fliegende Blätter, 1867, č. 1142, s. 172

ALBRECHT, Heinrich: *Ein deutscher Gruß*. Fliegende Blätter, 1867, č. 1142, s. 172.

N. N., FLEISCHREGIE-COMMANDANT: *Ein Deserteur*. Fliegende Blätter, 1867, č. 1161, s. 118.

Frankfurter Zeitung und Handelsblatt (dostupné online z: <https://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/>)

Rückblicke. Frankfurter Zeitung und Handelsblatt, 5. 7. 1906, č. 183 (druhé ranní vydání), s. 1.

Königgrätz. Frankfurter Zeitung und Handelsblatt, 4. 7. 1926, č. 490, s. 1.

Der Besiegte von Königgrätz. Frankfurter Zeitung und Handelsblatt, 11. 7. 1926, č. 509, s. 1.

Gartenlaube (dostupné online z: <https://de.wikisource.org/>)

Z.: *Vier Stunden in Reserve bei Königgrätz. Eine Erinnerung zum Jahrestage der Schlacht vom 3. Juli 1866*. Gartenlaube, 1868, č. 27, s. 420–424.

FONTANE, Theodor: *Am Tage nach der Schlacht. Eine Erinnerung an den vierten Juli 1866*. Gartenlaube, 1869, č. 27, s. 424–427.

Germania (ročník 1881 dostupný online z: <https://www.digitale-sammlungen.de/>)

Enthüllungen über den Krieg von 1866. Germania, 28. 6. 1881, č. 143, s. 2–3.

Vierzig Jahre nach Königgrätz. Germania, 3. 7. 1906, č. 148, s. 1.

Kladderadatsch (dostupné online z: <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/>)

Müller. *Deß war doch eejentlich sehr klug von uns...* Kladderadatsch, 12. 7. 1868, č. 32, s. 127.

K.: *Hildesheim. Ihre Polizei-Direction...* Kladderadatsch, 11. 7. 1875, č. 32 (druhá příloha), s. 133.

DIE FORTIFICATOREN DES KLADDERADATSCH: *Wir nehmen mit Vergnügen davon Act...*
Kladderadatsch, 23. 7. 1882, č. 35, s. 135.

Kölnische Zeitung (dostupné online z: <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper>)

Der Jahrestag von Königgrätz. Kölnische Zeitung, 3. 7. 1867, č. 182 (druhé vydání), s. 1.

Die Jahresfeier des Sieges bei Königgrätz in Berlin und Potsdam. Kölnische Zeitung, 4. 7. 1867, č. 183 (druhé vydání), s. 2.

Zur geheimen Geschichte des Jahres 1866. Kölnische Zeitung, 1. 7. 1872, č. 181 (druhé vydání), s. 2.

Berlin, 3. Juli. Es ist heute fast unmöglich... Kölnische Zeitung, 4. 7. 1876, č. 184 (druhé vydání), s. 1.

Berlin, 3. Juli. Der heutige Tag... Kölnische Zeitung, 4. 7. 1886, č. 183 (první vydání), s. 1.

Erinnerungsfeierlichkeiten. Kölnische Zeitung, 3. 9. 1895, č. 758, s. 1–2.

Von Podol nach Königgrätz I. Kölnische Zeitung, 3. 7. 1896, č. 613, s. 1–2.

Von Podol nach Königgrätz II. Kölnische Zeitung, 4. 7. 1896, č. 616, s. 1–2.

Die Preußen kommen! Kleine Erinnerungen eines Oesterreichers. Kölnische Zeitung, 5. 7. 1896, č. 619, s. 1.

VON MORSBACH, Bernhard: *Die 17er bei Königgrätz. Eine Erinnerung an den 3. Juli von Generalleutnant z. D. v. Morsbach.* Kölnische Zeitung, 2. 7. 1906, č. 707, s. 1.

Königgrätz. Kölnische Zeitung, 3. 7. 1906, č. 712, s. 1.

Der neue Deutsche Gesandte in Wien. Kölnische Zeitung, 16. 7. 1926, č. 523, s. 1.

MEYER, Arnold Oskar: *Bismarck und Königgrätz.* Kölnische Zeitung, 22. 6. 1941, č. 312, 5.

MEYER, Arnold Oskar: *Bismarck und Königgrätz.* Kölnische Zeitung, 27. 6. 1941, č. 321, s. 4.

MOMMSEN, Wilhelm: *Frankreich und Königgrätz.* Kölnische Zeitung, 3. 7. 1941, č. 332, s. 1–2.

Münchener Neueste Nachrichten (dostupné online z: <https://www.digitale-sammlungen.de/>)

(Das Tagebuch des preußischen Kronprinzen aus dem Feldzuge 1866). Münchener Neueste Nachrichten, 3. 7. 1891, č. 293, s. 4.

Zum 3. Juli! Münchener Neueste Nachrichten, 3. 7. 1891, č. 294, s. 1.

Das Tagebuch des preußischen Kronprinzen (Kaiser Friedrichs) im Feldzuge 1866. Münchener Neueste Nachrichten, 5. 7. 1891, č. 297, s. 9.

(Undank ist der Welt lohn.). Münchener Neueste Nachrichten, 11. 7. 1891, č. 308, s. 2.

Norddeutsche Allgemeine Zeitung (od ročníku 1878 dostupné online z: <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper>)

Zur Feier des 3. Juli. Norddeutsche Allgemeine Zeitung, 3. 7. 1867, č. 152, s. 1.

v. L.: *Königgrätz. 3. Juli 1866–3. Juli 1916*. Norddeutsche Allgemeine Zeitung, 2. 7. 1916, č. 181 (příloha druhého vydání), s. 1.

Provinzial-Correspondenz (dostupné online z: <https://zefys.staatsbibliothek-berlin.de>)

Die Frucht der vorjähriger Siege. Provinzial-Correspondenz, 10. 7. 1867, č. 28, s. 1–2.

Der Tag von Königgrätz. Provinzial-Correspondenz, 3. 7. 1867, č. 27, s. 1–3.

Vorwärts (digitalizáty na <https://fes.imageware.de> k datu odevzdání práce nefungují)

Berlin, 3. Juli. Wir sind wieder einmal... Vorwärts, 4. 7. 1891, č. 184, s. 1.

Der Tag von Königgrätz. Der 3. Juli. Vorwärts, 3. 7. 1926, č. 183, s. 1.

Königlich privilegierte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen (Vossische Zeitung) (Kromě období 1911 – 1918 dostupné online z: <https://zefys.staatsbibliothek-berlin.de>)

AUGUST, E. F.: *Carmen solempne!* Königlich privilegierte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen, 3. 7. 1867, č. 152 (druhá příloha), s. 5.

PETSCH, W.: *Zum 3. Juli.* Königlich privilegierte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen, 3. 7. 1867, č. 152 (druhá příloha), s. 5.

PLATH, Friedrich Wilhelm: *Der Tag von Königgrätz.* Königlich privilegierte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen, 3. 7. 1867, č. 152 (druhá příloha), s. 5–6.

BARKOW, H.: *Zum 3. Juli 1867.* Königlich privilegierte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen, 3. 7. 1867, č. 152 (druhá příloha), s. 6.

Der 3. Juli als Jahrestag des Sieges... Königlich privilegierte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen, 4. 7. 1867, č. 153 (druhá příloha), s. 2.

Der 3. Juli, der Jahrestag der Schlacht... Königlich privilegierte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen, 5. 7. 1867, č. 154 (první příloha), s. 3.

Tagebuch des Kronprinzen Friedrich Wilhelm im Feldzuge 1866. Königlich privilegierte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen, 3. 7. 1891, č. 303 (první příloha), s. 4.

Tagebuch des Kronprinzen Friedrich Wilhelm im Feldzuge 1866 (Schluß). Königlich privilegierte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen, 4. 7. 1891, č. 305, 3–4.

Wie sich ein geschlagener Feldherr benimmt. Der Sündenbock von Königgrätz. Vossische Zeitung, 13. 7. 1926, č. 326, s. 4.

Mit Hindenburg bei Königgrätz. Vossische Zeitung, 5. 5. 1932, č. 215–216, s. 6.

Seznam literatury

ASSMANN, Aleida: *Jahrestage – Denkmäler in der Zeit*. In: MÜNCH, Paul (ed.): *Jubiläum, Jubiläum... Zur Geschichte öffentlicher und privater Erinnerung*. Essen 2005, s. 305–314.

August, Ernst Ferdinand. In: BERGER, Bruno – RUPP, Heinz (eds.): *Deutsches Literatur-Lexikon*. 3. nové a přepracované vydání. 1. díl. Aal – Bremeneck. Bern – München 1968, sl. 186.

BARUS, Martin (ed.): *Mlhy na Chlumu. Prusko-rakouská válka v optice moderní historiografie*. Hradec Králové 2018.

BĚLINA, Pavel – FUČÍK, Josef: *Válka 1866*. Praha – Litomyšl 2005.

BINDER, Beate: *Jahrestag*. In: PETHES, Nicolas – RUCHATZ, Jens (eds.): *Gedächtnis und Erinnerung. Ein interdisziplinäres Lexikon*. Reinbek bei Hamburg 2001, s. 290–291.

DE MENDELSSOHN, Peter: *Zeitungsstadt Berlin. Menschen und Mächte in der Geschichte der deutschen Presse*. 2. vyd., Frankfurt a. M. – Berlin – Wien 1982.

Einwohnerzahl des Deutschen Kaiserreiches in den Jahren 1871 bis 1912. In: statista.de. Dostupné online z: <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1091817/umfrage/einwohnerzahl-des-deutschen-kaiserreiches/> [cit. 29. 1. 2024].

EYBL, Franz M. – MÜLLER, Stephan – PELZ, Annegret (eds.): *Jubiläum. Kultur- und literaturwissenschaftliche Annäherungen*. Wien 2017.

FIEDLER, Helmut: *Geschichte der „Dresdner Nachrichten“ von 1856–1936*. Leipzig 1939. (Disertační práce).

FISCHER, Heinz-Dietrich (ed.): *Deutsche Zeitungen des 17.–20. Jahrhunderts*. Pullach bei München 1972.

Fliegende Blätter. In: Meyers Großes Konversations-Lexikon. 6. díl. Leipzig 1906, s. 693. Dostupné online z: <http://www.zeno.org/Meyers-1905/A/Fliegende+B1%C3%A4tter?hl=fliegende+blatter> [cit. 31. 1. 2024].

FLÖRING, Karl: *Zur Geschichte der Allgemeinen Militär-Zeitung, 1826–1902*. *Militärhistorische Zeitschrift*, 18, 1975, č. 2, s. 11–33, s. 11.

FONTANE, Theodor: *Am Tage nach der Schlacht*. In: Týž: *Der deutsche Krieg von 1866*. 1. díl. *Der Feldzug in Böhmen und Mähren*. 2. svazek. Königgrätz. Bis vor Wien. Berlin 1870, s. 643–654.

Gesetz über die Presse. 1874. Dostupné online z: https://de.wikisource.org/wiki/Gesetz_%C3%BCber_die_Presse [cit. 27. 4. 2024].

HOSER, Paul: *Münchner Neueste Nachrichten*. In: *Historisches Lexikon Bayerns*. Dostupné online z: https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/M%C3%BCnchner_Neueste_Nachrichten [cit. 30. 1. 2024].

Kladderadatsch. In: *Meyers Großes Konversations-Lexikon*. 11. díl. Leipzig 1907, s. 86. Dostupné online z: <http://www.zeno.org/Meyers-1905/A/Kladderadatsch>. [cit. 31. 1. 2024].

LUTZ, Heinrich: *Österreich-Ungarn und die Gründung des Deutschen Reiches. Europäische Entscheidungen 1867–1871*. Frankfurt am Main 1979.

MÜLLER, Winfried: *Vom „papistischen Jubeljahr“ zum historischen Jubiläum*. In: MÜNCH, Paul (ed.): *Jubiläum, Jubiläum... Zur Geschichte öffentlicher und privater Erinnerung*. Essen 2005, s. 29–44.

NÜBEL, Christoph: *Der Bismarck-Mythos in den Reden und Schriften Hitlers. Vergangenheitsbilder und Zukunftsversprechen in der Auseinandersetzung von NSDAP und DNVP bis 1933*. *Historische Zeitschrift*, 2014, č. 298, s. 349–380.

Plath, Friedrich Wilhelm. In: LANG, Carl Ludwig – RUPP, Heinz (eds.): *Deutsches Literatur-Lexikon*. 3. nové a přepracované vydání. 12. díl. Plachetka – Rilke. Bern – Stuttgart 1990, sl. 26.

STÖBER, Rudolf: *Deutsche Pressegeschichte. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Konstanz 2014

STÖBER, Rudolf: *Die „Provinzial-Correspondenz“*. *Das größte politische „Wochenblatt“ seiner Zeit*. *Publizistik*, 44, 1999, č. 2, s. 165–184, s. 182–183.

Verfassung des Deutschen Reiches. 1919. Dostupné online z: <https://www.verfassungen.de/de19-33/verf19-i.htm> [cit. 27. 4. 2024].

Přilohy

1. *Ein Jahrzehnt ist seit dem Tage von Königgrätz...* Berliner Börsen-Zeitung, 3. 7. 1876, č. 303, s. 1.

Ein Jahrzehnt ist seit dem Tage von Königgrätz, an welchem der Grundstein zur nationalen Entwicklung Deutschlands gelegt wurde, vergangen. Also vor zehn Jahren Preußen den unabweislichen Kampf begann, weil es nicht länger dulden wollte, daß Fremde sich in die inneren Angelegenheiten Deutschlands mischten, als es den nationalen Gedanken, die Einheit Deutschlands, mit Blut und Eisen zu erringen suchte, da gab es der schwarzsehenden Politiker genug, welche mit unglaublicher Befangenheit dem kühnen Zuge der Politik Bismarcks nicht zu folgen vermochten und aus derselben den Untergang Preußens prophezeiten. Sie konnten und mochten nicht begreifen, daß die Situation in Deutschland eine ganz unhaltbare geworden war, und daß durch eine Jahrhunderte lang traurige Geschichte die politische Entwicklung der deutschen Nation sich derart verwirrt hatte, daß dieselbe höchstens noch einen idealen Begriff, nimmermehr aber ein mächtiges in sich konsolidiertes Staatswesen repräsentieren konnte.

Seit dem Jahre 1848 war der Wunsch nach straffer Organisation und inniger Verschmelzung aller Deutscher Stämme in den Herzen aller wohlmeinenden Patrioten laut geworden. Die damaligen Bestrebungen, die von der Kathederweisheit geleitet wurden, konnten nicht zum Ziele führen. Nach einem kurzen Interregnum gewann der Dualismus mit seinen unglückseligen Folgen wieder die Oberhand und der alte Bundestag lebte auf. Es bedurfte erst der vollen Energie und Thatkraft des eisernen Willens und der selbstlosesten Hingabe eines Staatsmannes, wie des Fürsten Bismarck, um die Sache des Vaterlandes zu so glorreichem Ziele zu führen. Gemeinsam mit Österreich galt es, den dänischen Übermuth zu züchtigen, um zunächst dem Auslande zu zeigen, daß Deutschland nicht gewillt sei, sich den Anmaßungen des übermütigen Inselvolkes zu fügen.

Die von Preußen errungenen Erfolge führten bald genug zu Neid und Eifersucht. Der Kampf um die Führerschaft in Deutschland begann, und der Bruch mit Österreich wurde unvermeidlich. Im Jahre 1866 traf man auf beiden Seiten umfassende Maßregeln zu Kriege, aber noch zögerte man, das entscheidende Wort zu sprechen. Erst als der Bundesrat am 15. Juni seinen denkwürdigen Beschluss gegen Preußen fasste, war der Kriegszustand gegeben. Mit einer Präzision, welche die Welt bereits damals in Erstaunen setzte, vollzogen sich die militärischen Bewegungen auf preußischer Seite. In wenigen Tagen war der Norden

Deutschlands in unbeschränktem Besitz des preußischen Heeres, war die hannoversche Armee vernichtet, waren die Gefechte von Trautenau, Skalitz, Nachod, von Münchengrätz, Podol, Gitschin geschlagen. Während die Truppen der Südstaaten von der in der Bildung begriffenen Mainarmee in Schach gehalten wurden, zog sich der eiserne Ring immer fester zusammen, welcher die auf allen Punkten zurückgeworfene österreichische Nordarmee auf dem Schlachtfelde von Königgrätz umklammern und vernichten sollte.

Der dritte Juli brachte die für das österreichische Heer verhängnißvolle Entscheidung. In fester Stellung in der Front von der zweiten preußischen Armee angegriffen, vermochten die österreichischen Truppen in braver Gegenwehr zwar mannichfache partielle Vorteile zu erringen, diese taktischen Erfolge wurden aber bald genug durch den großen strategischen Sieg vernichtet, welchen die preußische Heeresleitung durch das rechtzeitige Eingreifen der Armee des Kronprinzen von der rechten österreichischen Flanke her davontrug. Die Nordarmee wurde zersprengt und vermochte in offenem Felde keinen Widerstand mehr dem Vordringen der preußischen Truppen entgegenzusetzen.

Der Tag von Königgrätz hatte über das Geschick Österreichs entschieden und einem achttägigen glorreichen Feldzuge ein Ende gemacht. Preußen konnte sich großmütig als Sieger zeigen. Der nächste Zweck war erreicht. Österreich, das zu drei Viertheilen eine magyarsch-slavische Macht ist, war aus Deutschland gedrängt und Preußen war an die Spitze Deutschlands gestellt. Jetzt galt es die bestehenden Gegensätze mit den Südstaaten auszugleichen und Norddeutschland zu festem Bunde zu vereinigen. Wo das unerbittliche Gesetz der Notwendigkeit es erheischte, waltete rücksichtslose Strenge, wo die Politik der Klugheit es gebot, wurde weise Mäßigung gezeigt. Die Hand zur Versöhnung wurde offen geboten. Vergebens wühlten Partikularismus und Ultramontanismus, um Preußen um die Früchte seines Sieges zu betrügen. Die Deutschen Fürsten hatten ihre Aufgabe, daß sie sich dem Willen der großen Majorität des Volkes zu fügen hätten, begriffen, und so fand der Deutsch-Französische Krieg sämtliche Deutsche Fürsten und Stämme zur Abwehr feindlichen Übermuths gerüstet.

Wenn wir Deutschen selbst jemals vergessen könnten und wollten, welchen ungeheuren Wandel unserer öffentlichen Zustände wir den Helden danken, die am 3. Juli 1866 bei Königgrätz stritten und fielen, so würde uns jener chauvinistische Kriegsruf daran erinnern: „Revanche pour Sadowa!“, welcher den Hauptinhalt der Französischen Politik und Volkmeinung von 1866 bis 1870 ausmacht. Dieser Gesichtspunkt, daß wir dem Tage von Königgrätz die gesamte politische Entwicklung des vergangenen Jahrzehntes danken, daß die Entscheidungsschlacht an der Elbe mit Naturnothwendigkeit den Krieg mit Frankreich und die

Errichtung des Deutschen Reiches zur Folge hatte, gestattet uns heute schon, nach zehn Jahren, des großen Schlachttages mit ungemischter Freude und in stolzer Erhebung zu gedenken. „In Versailles wurde das Reich auf den Kaisernamen getauft, aber bei Königgrätz, da ist die Stätte seiner Geburt.“

Už jedno desetiletí uplynulo ode dne bitvy u Hradce Králové, v níž byl položen základní kámen k národnímu vývoji Německa. Před deseti lety Prusko zahájilo neodvratný boj, protože nemohlo déle trpět cizí vměšování do vnitřních záležitostí Německa, a národní myšlenku, jednotu Německa, se pokusilo vybojovat krví a železem. I tehdy bylo dost pesimistických politiků, kteří s neuvěřitelnou předpojatostí nedokázali následovat Bismarckův odvážný politický tah a prorokovali konec Pruska. Neuměli a ani nechtěli pochopit, že se situace v Německu stala docela neudržitelnou a že se skrze staletou smutnou historii politický vývoj tak zamotal, že Německo bylo už jen nanejvýš ideálním pojmem, rozhodně však ne konsolidovaným státním útvarem.

Od roku 1848 byla touha po pevné organizaci a vnitřním splynutí všech německých kmenů v srdcích všech dobře smýšlejících vlastenců hlasitější. Tehdejší snahy, vedené katederní moudrostí, nemohly vést k cíli. Po krátkém interregnu získal dualismus se všemi svými nešťastnými následky znovu převahu a starý spolkový sněm ožil. Bylo zapotřebí plné energie a činorodosti, železné vůle a nesobecké oběti státníka, jako je kníže Bismarck, aby byla věc vlasti dovedena do svého slavného cíle.

Společně s Rakouskem bylo nutné zkrotit dánskou zpupnost, aby se nejprve zahraničí ukázalo, že se Německo nehodlá podrobit domýšlivosti svévolného ostrovního národa. Vybojované úspěchy dost brzo vedly k závisti a žárlivosti. Boj o vedoucí postavení v Německu začal a rozkol s Rakouskem se stal nevyhnutelným. V roce 1866 byla na obou stranách podniknuta obsáhlá přípravná opatření na válku, ale nikdo se stále neodvážil promluvit rozhodné slovo.

Teprve když spolková rada 15. června vydala svůj pamětihodný výnos proti Prusku, nastal válečný stav. S precizností, jaká svět ohromila už tehdy, se uskutečnily pohyby vojsk na pruské straně. Za několik dní byl sever Německa v neomezeném područí pruského vojska, hannoverská armáda zničena, bitvy u Trutnova, České Skalice, Náchoda, u Mnichova Hradiště,

Podolí a Jičina vybojovány. Zatímco vojska jižních států držela mohanská armáda v šachu, se stále pevněji utahoval železný kruh, který rakouskou severní armádu, zatlačenou zpět ve všech směrech, měl na bitevním poli u Hradce Králové obklopit a zničit.

Třetí červenec přinesl osudné rozhodnutí pro rakouské vojsko. Napadeny druhou pruskou armádou dokázaly sice rakouské sbory v pevném frontovém postavení dosáhnout rozličných částečných výhod, tyto taktické úspěchy však dosti brzo zničilo velké strategické vítězství, jež pruské velení dobylo díky včasnému zásahu armády korunního prince na rakouské pravé křídlo. Severní armáda byla rozbita a už se v otevřeném poli nezmohla na žádný odpor proti postupu pruských vojsk.

Den bitvy u Hradce Králové rozhodl o osudu Rakouska a ukončil slavné osmidenní tažení. Prusko se mohlo velkoryse zaskvět jako vítěz. Nejbližší meta byla dosažena. Rakousko, které je ze tří čtvrtin maďarsko-slovanskou mocností, bylo z Německa vytlačeno a Prusko se postavilo do jeho čela. Nyní bylo jeho úkolem urovnat rozpory s jižními státy a severní Německo spojit pevným poutem. Kde to vyžadoval neúprosný zákon nutnosti, vládla bezohledná přísnost, kde to chytrá politika přikazovala, se ukazovala moudrá umírněnost. Byla podána otevřená ruka ke smíru. Marně zuřily partikularismus a ultramontanismus, chtějíce Prusko oloupit o plody jeho vítězství.

Němečtí panovníci pochopili svou úlohu, podrobit se vůli velké většiny národa, a tak zastihla německo-francouzská válka veškeré panovníky i kmeny vyzbrojené k obraně proti zpupnosti nepřitele. Kdybychom my Němci sami mohli či chtěli někdy zapomenout, za jakou nesmírnou proměnu našich veřejných poměrů vděčíme hrdinům, kteří 3. července 1866 u Hradce Králové bojovali a padli, upomenulo by nás na to už jen samo šovinistické zvolání „Revanche pour Sadowa!“, které tvořilo hlavní obsah francouzské politiky i veřejného mínění mezi lety 1866 a 1870.) Úhel pohledu, podle něhož vděčíme za celý politický vývoj uplynulého desetiletí bitvě u Hradce Králové, která s přirozenou nutností měla za následek válku s Francií a založení Německé říše, nám dovoluje již dnes, po deseti letech, vzpomínat na velký bitevní den s nelíčenou radostí a hrdým povznesením. „Ve Versailles byla říše pokřtěna jménem císařství, ale u Hradce Králové, tam je to místo jejího zrození.“

2. Berlin, 3. Juli. Wir sind wieder einmal... Vorwärts, 4. 7. 1891, č. 184, s. 1.

Wir sind wieder einmal in einer Zeit offizieller „geschichtlicher Gedenktage“. Natürlich Gedenktage von Schlachten – denn die offizielle Geschichte besteht ja hauptsächlich aus Schlachten und sonstigen Massenmorden. Die Schlachtfelder, nach denen der Blick der Patrioten sich jetzt lenkt, und auf die auch viele Patrioten körperlich hingezogen sind – namentlich alte Soldaten, die dort mitgekämpft – liegen nicht im wilden Frankreich, sondern im zahmen verbündeten, dreibundlich verbündeten Österreich. Es war 1866 – vier Jahre vor 1870. Und die „Völker“, die dort gegeneinander stritten, sind heute nicht bloß verbündet, sondern „innig befreundet“, „organisch zusammengehörig und zusammengewachsen“.

Und das Merkwürdige ist, daß sie auch schon vor 1866 „organisch zusammengehörig und zusammengewachsen“ waren – sogar einem Staatenbund angehörten. Warum aber mußten sie Anno 1866 aufeinander losschlagen? Aufeinander losschießen? Warum? Je nun – um einig zu werden! Um die „Einheit Deutschlands“ zu ermöglichen, mußte Deutschland zerrissen, auseinandergeschnitten, amputiert werden! Wer's nicht begreift, der hat eben keinen staatsmännischen Verstand.

Genug – die Österreicher und die übrigen Deutschen wollten vor 1866 „ein Volk von Brüdern“ sein – allein die Herren Diplomaten und Machthaber konnten über die Einigkeit nicht einig werden, und da mußten denn die Völker bei Langensalza, Trautenau, Gitschin, Königgrätz aufeinander loshauen und schießen; und als es des Hauern und Schießens genug war, da warf man die österreichischen Brüder aus Deutschland hinaus. Das nannte man „Deutsche Einheit.“

Und nachher, als die deutschen Eisenbarte dahinterkamen, daß es ohne die österreichischen Brüder doch nicht ging, wurde der amputierte österreichische Körperteil mit echtem Eisenbart-Verstand – an den deutschen Rumpf wieder angeleimt. In der Politik nennt man das „genial“. So ist der „Bund mit Österreich“ und schließlich der „Dreibund“ entstanden. Wenn aber die sächsischen, österreichischen und preußischen „Brüder“, die am heutigen Tage in Königgrätz den „größten geschichtlichen Gedenktag“ jenes famosen Einigkeits-Krieges gemütlich zu feiern gedenken, einander fragen: Und warum haben wir vor 25 Jahren so blindwütig aufeinander gehauen und geschossen? Dann werden sie die Antwort nicht leicht finden. Schwer aber wird es ihnen sein, ehrlich und rückhaltlos zu sagen: Die Welt ist kein Irrenhaus!

Zase jednou nadešel čas oficiálních „historických výročí“. Samozřejmě výročí bitev – vždyť oficiální dějiny sestávají hlavně z bitev a jiných masových vražd. Bojiště, k nimž se nyní obrací zrak patriotů a na něž se i mnozí patrioté osobně vypravili – totiž staří vojáci, kteří tam bojovali – se nenalézají v divoké Francii, nýbrž v ochočeném a spojeneckém, trojspolečně spojeneckém Rakousku. Bylo to v roce 1866 – čtyři roky před rokem 1870 a národy, které tam tehdy bojovaly, nejsou dnes pouze spolčené, nýbrž „hluboce spřátelené“, „organicky sounáležitě a srostlé“.

A divné na tom je, že už i před rokem 1866 byly „organicky sounáležitě a srostlé“ – dokonce patřily k jednomu Německému spolku. Proč se ale musely anno 1866 bít? Střílet na sebe? Proč? Nuže – aby se sjednotily! Aby se umožnila „německá jednota“, muselo být Německo roztrženo, rozřezáno, amputováno! Kdo to nechápe, tomu chybí ten pravý státnický rozum.

Dost už! Rakušané a ostatní Němci chtěli být před rokem 1866 „bratrským národem“, jen pánové diplomati a mocnáři se nedokázali ohledně té jednoty nějak sjednotit, a tak do sebe musely národy bodat a střílet u Langensalzy, Trutnova, Jičina i Hradce Králové; a když bylo bodání a střílení dost, vyletěli rakouští bratři z Německa ven. To se nazvalo „německá jednota“.

A potom, když Bismarck a spol. přišli na to, že to bez rakouských bratří přece jenom nepůjde, byl amputovaný rakouský úd s pravým státnickým rozumem přilepen na německý pahýl. V politice se něco takového nazývá „geniální“. Takto vznikl „spolek s Rakouskem“ a konečně i „Trojspolek“. Rakouští, saští a pruští „bratři“, mají dnes v Hradci Králové za to, že příjemně oslavují výročí oné famózní sjednocovací války. Když se ale navzájem zeptají: „a proč vlastně jsme do sebe před 25 lety tak slepě bodali a stříleli?“ nebude pro ně snadné nalézt odpověď. Vysloveně obtížné ale pro ně bude říci, upřímně a otevřeně: „Svět není blázinec!“

3. SOH., F.: *Vormarsch auf Königgrätz. (3. Juli 1866.) Eine Kriegserinnerung. Berliner Tageblatt, 3. 7. 1906, č. 331, s. 2.*

Es war die Nacht zum 3. Juli. Wir – ich gehörte der reitenden Abteilung des vierten Feldartillerieregimentes an – wollten in Holowous biwakieren. Das heißt, die Pferde waren meist eingespannt. Und richtig, ehe noch Abkochen und Futtern vor sich gehen konnten, kam der Befehl, über Horzitz, Gitschin und Libonitz – die von dritten Korps mußten über Horzitz, Miletin – abzurücken. Zwei Uhr nachts erfolgte der Abmarsch. Also los, mit hungrigen Magen!

Anfangs fiel ein feiner Nebel herab, der wurde bald zum Regen und schließlich goß es wie mit Mulden. War das ein Ritt. Wie sahen die Pferde aus! Von Mähnen und Schwänzen flossen Bäche. Das Sattelzeug schien rein mit den Pferden verwachsen. Und immer wieder vorwärts ging's.

Da wir Reserveartillerie bildeten, waren vor uns unendliche Truppen gezogen, so daß hin und wieder Stockung eintrat. Da sanken denn die übermüdeten Mannschaften sofort hin, um fest einzuschlafen. Die hungernden Pferde fraßen gierig in den nassen Weizen auf den Feldern hinein und kriegten davon – keine Kolik. Ein Wunder, wie's eben nur Krieg und Hunger vollbringt!

Tönte dann das Signal „Vorwärts!“ so passierte es, daß der Soldat, der dicht neben dem das Signal weitergebenden Trompeter schlief – nicht erwache, sondern erst wach gerüttelt werden mußte. Durch und durch naß ging's wieder weiter. Na, die Reiterstiefel und das Sitzen im Sattel. Später ward es ziemlich heiß, und das naße Zeug konnte am Leibe trocknen. Doch nun gab's Durst, einen Durst! ...

Wir waren bis in die Nähe von Sadowa gerückt und kamen in ein Dorf, wo wir die Schenke geöffnet fanden. Also hinein in die Wirtsstube, um brennenden Durst zu löschen! In der Wirtsstube fanden wir den Wirt, der mit Kopf und Armen über den Tisch lag. Der arme Teufel war erschlagen.

Neben ihm – hatten es die vor uns nicht entdeckt? – ein Eimer mit goldbrauner Flüssigkeit. Rasend schnell langen derbe Hände Krüge vom Bord, und so und so viel schöpfen zugleich. Setzten die Flüssigkeit and den Mund und schneiden verzweifelt enttäuschte Gesichter: denn, was die armen Kerle gierig hinuntergießen wollen, ist – Honig. Weiter also, trotz des Durstes und der Müdigkeit: Noch jenseits des Bistritzbaches wurde Halt gemacht. Prinz Friedrich Karl, Heerführer der ersten Armee, stand beim Beginn der Schlacht nördlich

von Sadowa, wo die Avantgarde-Batterien vom Rozkosberg aus die feindliche Artillerie, die östlich von Sadowa ein heftiges Feuer hersandte, beschossen. Wir konnten die Heerführer deutlich auf ihrer Höhe erkennen und hörten auch, wie Prinz Karl heftige, anfeuernde Befehle gab. Immer heftiger tobte die Schlacht. Immer heldenmütiger kämpften die Krieger. Armes, schön gelegenes Königgrätz.

Wir kamen nicht mehr ins Feuer. Doch ging's zur Verfolgung über die steinerne Brücke, unter der tief unten die Bistritz floss, mit den Kanonen in rasendem Galopp. Bis an die Elbe gelangten wir, bis an die Stelle, wo die österreichische Reserve gelegen hatte. Was die Schlacht angerichtet, welche schrecklichen Szenen sich abgespielt haben mochten, das sahen wir nun erst. Eine Kanone, noch nicht abgeschaffen, nur mit sechs toten Pferden lag da. Überall Tote und Verwundete. Zum Verbinden war rechtliche Gelegenheit vorhanden. Ein österreichischer Feldjäger, den ich verband, sandte mir später in die Heimat sein Bild. Den Wunsch freilich, den verzehrenden Durst zu stillen, konnten wir ihm nicht erfüllen. Wir hatten selbst noch nichts zu trinken. Die Verwundeten sogen, um den Durst etwas zu löschen, aus den durchnässten Ähren auf dem Felde das Regenwasser.

Unsere Reserveartillerie mußte noch bis Klenitz zurückreiten. Die Offiziere hatten somit 23 bis 24 Stunden im Sattel gesessen, ohne etwas zu genießen. Ich war so glücklich, mir am Abend nach der Schlacht mit einem Offizier ein – Ei teilen zu können.

An der Ruhestelle fiel allerdings dann die Verpflegung außerordentlich reichlich aus. Und das war gut: denn Ross und Reiter, die hundsmüde waren, hatten einen Wolfshunger. Heute, nach vierzig Jahren, Wer denkt noch daran? Es ist Frieden; und die Kameraden, die noch am Leben sind, brauchen hoffentlich nicht zu hungern und zu dursten.

Pochod na Hradec Králové (3. července 1866). Vzpomínka z války

Byla noc na 3. července. Chtěli jsme (patřil jsem k jezdeckému čtvrtému regimentu polní artillerie) bivakovat v Holovousích. Koně byli ale většinou ještě zapřažení. To bylo dobře, neboť ještě než mohlo začít vaření jídla a krmení koní, přišel rozkaz, odtáhnout směrem na Hořice, Jičín a Libonice (ti od třetí armády museli přes Hořice k Miletínu). Odchod nastal ve dvě hodiny v noci. Tak tedy vpřed, s hladovým žaludkem!

Zpočátku padla jemná mlha, která se záhy změnila v dešť, a nakonec lilo jak z konve. To byla jízda a jak jen vypadali koně! z jejich hřív a ocasů stékaly potoky. Postroje jako by koním vrostly do kůže. A jelo se stále dál vpřed. Jelikož jsme tvořili rezervní dělostřelectvo, táhla nekonečná vojska před námi, takže pochod stále znovu váznul. Znavení muži si v takové chvíli okamžitě lehali, aby tvrdě usnuli. Hladoví koně lačně žrali mokré obilí na polích a koliku z toho – nedostali. Zázrak, jaký dokáže jediné válka a hlad!

Potom zazněl signál „Vpřed!“ Hned vedle trubače spal voják, se kterým to ani nehnulo a probudil se, až když jím ostatní zatřásli. Skrz naskrz promáčená armáda zase pokračovala dál. Později se udělalo docela vedro, takže mokré boty a oblečení na těle zase uschly. Ale pak byla žízeň, taková žízeň!...

Posunuli jsme se až do blízkosti Sadové a přišli jsme do jakési vesnice, kde jsme našli otevřenou hospodu. Tedy dovnitř do lokálu, abychom urazili palčivou žízeň! V lokále jsme objevili hostinského, ležel s rukama a hlavou na stole. Ten ubožák byl zabítý. Vedle něj – snad to ti před námi neobjevili? – vědro se zlatohnědou tekutinou. Hrubé ruce s divokou rychlostí braly korbele z pultu a hned ji nabíraly. Pozvedli tekutinu k ústům a jejich obličej proběhl výraz zoufalého zklamání: to, co si ti nebožáci chtěli tak nedočkavě nalít do úst, byl – med.

Tedy zase dál, navzdory žízni a únavě. Na druhé straně říčky Bystřice jsme zastavili. Princ Friedrich Karl, velitel první armády, stál na začátku bitvy severně od Sadové, kde baterie předvoje z pahorku Rozkoš ostřelovaly nepřátelskou artilerii východně od Sadové. Ta jim palbu silně opětovala. Vojevůdce na vyvýšenině jsme mohli rozpoznat a slyšeli jsme i prudké a povzbudivé rozkazy princovy. Bitva zuřila stále divočeji. Vojáci bojovali stále hrdinštěji. Ubohý ten pěkně položený Hradec Králové!

Do přímé palby už jsme se nedostali. Nastalo však pronásledování s kanony v hrozném cvalu přes kamenný mostek, hluboko pod nímž protékala Bystřice. Dostali jsme se až k Labi, na samotné tábořiště rakouských záloh. Co bitva způsobila, jaké strašlivé scény se odehrály, jsme uviděli teprve nyní. Jedno dělo, které nestihli odvézt s sebou, tam stálo jen tak se šesti mrtvými koňmi. Všude mrtví a zranění. Čas vyhovět zákonné povinnosti a ošetřit je. Jeden rakouský polní myslivec, jemuž jsem obvázal rány, mi později poslal domů svůj obrázek. Jen to přání utišit strašlivou žízeň jsme nemohli nikomu splnit. Sami jsme ještě neměli nic k pití. Aby trochu uhasili žízeň, sáli zranění dešťovou vodu z promáčených klasů na poli.

Naše rezervní dělostřelectvo se muselo ještě vrátit do Klenic. Důstojníci tudíž byli v sedle 23 až 24 hodin, bez jídla, bez pití. Byl jsem tak šťasten, když jsem se s jedním z nich mohl večer po bitvě rozdělit – o jedno vajíčko.

V táboře pak ovšem byla strava mimořádně bohatá, což bylo dobře, neboť kůň i jezdec, unavení jako psi, měli hlad jako vlci. Kdo na to pomyslí, dnes po čtyřiceti letech? Je mír a kamarádi, kteří jsou ještě naživu, snad nemusejí hladovět a žíznit.

Resumé

Diese Arbeit untersucht das Erinnern an die Schlacht bei Königgrätz am Beispiel der Zeitungsartikel, die von 1867 bis 1945 anlässlich der Jahrestage der Schlacht erschienen. Der Gegenstand der Forschung ist die Perspektive der Siegermacht, also Preußens, bzw. des vereinigten Deutschen (Kaiser)Reichs, vertreten sind aber auch Zeitungstitel, die in nicht-preußischen Gebieten herausgegeben wurden. Obschon die ausgewählten Zeitungen allen politischen Lagern (konservativ, liberal, nationalsozialistisch usw.) entstammen, lässt sich ein gemeinsames Narrativ feststellen. Der Konflikt mit Österreich wird in den Artikeln so dargestellt, als ob es um einen Kampf gegen die abstrakte Uneinigkeit handele, nach welchem die natürliche und richtige Entwicklung zum Bündnis beider Staaten führte, wobei oft, vor allem noch während seiner Regierungszeit, die Rolle des Kanzlers Bismarck hervorgehoben wird. Es tauchen aber auch Texte auf, die aus dieser Reihe heraustreten, wie z. B. Erinnerungen der ehemaligen Soldaten, in denen der Kampf mit allen Folgen für die Betroffenen geschildert wird, oder sehr kritische, demokratisch und pazifistisch gestimmte Artikel der sozialdemokratischen Zeitung *Vorwärts*.